MARKTPROCES, MARKTFALING EN INSTITUTIONELE CONTEXT

door

Frank VAN DUN
Assistent aan het Seminarie voor Algemene Rechtsleer
Rijksuniversiteit Gent

„The world of today is just interventionist chaos".
(F.A. HAYEK)

SUMMARY — *Market process, market failures and institutional context* — The thesis is defended that, while the facts which are usually referred to as „market failures" need not be denied, the arguments which interpret these facts as „market failures" are on the whole quite untenable. It is suggested 1) that the tenacious hold of equilibrium-models in economics prevents adequate conceptualization of the real problems which arise in the course of the evolution of economic systems by implying a standard which the human mind is incapable of applying to the real world, and 2) that the facts which are usually cited as „market failures" (or, more often, as justifications for government intervention) characterize a situation which is not, and never was, a free market. Doubt is thereby cast on the empirical significance of the concept itself. The problem of historical causation must not be evaded by proceeding on the assumption that the market „evidently" failed to work in the past. In fact, even if there is evidence *now* that the market „failed" in the past, the question remains whether there was *at that time* information available which would have permitted the inferences a) that the market would fail to bring about some known „optimal" solution, and b) that the market would fail to take into account the relevant information despite the fact that it was available.

Drawing on the analyses of modern „Austrian" economists, the author challenges the prevailing view of the market as a computer solving problems of optimal allocation on the basis of „given data", and, following HAYEK, argues that it be replaced by a view of the market as a coordinating process characterized by the search for, and distribution of, new information. It is argued that, on the latter view, the argument for the free market economy is essentially an argument based on the analysis of the effects of actions, private as well as governmental, which obstruct the process of coordination. It is decidedly not an argument based on the assumption that there is a „given" standard of optimal allocation which the market can be shown — either apodictically or probabilistically — to approach more closely than any other institutional arrangement.

Finally, a number of allegedly necessary or inherent „market failures" are discussed. They are shown to depend either on the supposition that information is available which in fact is not available, or on arbitrary value-judgments, or on

institutional factors which are incompatible with the free market to begin with, or on the denial of the unity of the market process as a causal process in time.

Het is een gemeenplaats te stellen dat in de meeste westerse landen het toenemend overheidsingrijpen in het economisch verkeer, vooral sedert 1870, gegroeid is als reactie op de immer duidelijker wordende onvolkomenheden van de liberale markteconomie. Gemeenplaatsen kunnen echter bedrieglijk zijn, zeker in het domein van de sociale wetenschappen, waar ze voortdurend in de intellectuele bagage van jonge onderzoekers worden binnengesmokkeld en, indien niet vroegtijdig ontdekt, met de status van wetenschappelijke waarheid bekleed, hun eigen voedingsbodem, de populaire opinie, legitimeren. De stelling die ik hier wil verdedigen is dat, alhoewel de feiten, waarnaar in de context van de discussie omtrent marktfalingen gewoonlijk gerefereerd wordt, niet hoeven betwist te worden, de argumenten die deze feiten als marktfalingen duiden helemaal niet zo overtuigend zijn als veelal wordt aangenomen.

Men zal opmerken dat de hierboven geciteerde gemeenplaats over het falen van de ,,liberale markteconomie" erg dubbelzinnig is. Men kan ze interpreteren als een theoretische uitspraak, of als een historische uitspraak. In dit laatste geval verwijst de term 'liberale markteconomie' naar een in tijd en ruimte begrensd historisch economisch systeem, waarvan men aanneemt dat het volledig beantwoordde aan de criteria voor een vrije markteconomie. Alleen onder deze aanname is men gerechtigd te besluiten dat de ,,onvolkomenheden" van de feitelijke situaties en ontwikkelingen moeten verklaard worden als gevolgen van de werking van het marktproces, en niet bijvoorbeeld als gevolgen van vroegere eenmalige of voortdurende interventies van de politieke overheden in dat proces. De publieke opinie vergeet snel; zij gewent zich ook vlug aan bepaalde volgehouden vormen van interventie; niet alle directe en, a fortiori, weinig indirecte vormen van interventie worden expliciet als overheidsinterventies in het marktproces ervaren. De historische uitspraak dat een bepaald feit als een marktfaling moet worden geduid vooronderstelt een theorie die recht doet aan de interdependentie en de complexiteit van alle maatschappelijke gebeurtenissen en processen [1]. Men kan niet zonder meer stellen dat de geschiedenis leert dat de markt faalt. Er is overigens weinig reden om te geloven dat de periode vóór 1870 gekenmerkt werd door het bestaan van een vrije markteconomie. De beoefenaars van de ,,Ideengeschichte" kunnen

ons wel een beeld geven van de wensen van een periode, zij leveren ons geen verontschuldiging om die wensen voor de werkelijkheid van de periode te nemen. De vraag is niet zozeer of de economie in die tijd al dan niet vrijer was dan na 1870; het gaat erom of de oorzaken van de ,,onvolkomenheden" in het marktproces of in de eventueel geringe of versnipperde overheidsinterventies moeten gevonden worden.

Het begrip ,,marktfaling" heeft echter een zekere theoretische status verworven. Zelfs economisten die in het algemeen de vrije markteconomie gunstig gezind zijn erkennen de theoretische legitimiteit van het begrip wanneer ze beweren dat men de marktfalingen moet afwegen tegen de ,,politieke" falingen. Wie, hoe, met welke maten en gewichten, de ene en de andere moeten afwegen, blijft daarbij in het vage. Een typisch voorbeeld van de wijze waarop het begrip ,,marktfaling" wordt geïntroduceerd is deze uitspraak: ,,Achtereenvolgens worden een aantal gevallen onderzocht waaruit blijkt dat het zuivere concurrentiële marktsysteem, *zelfs indien het zou bestaan*, toch niet alle behoeften optimaal kan bevredigen" [2]. M.a.w. men hoeft niet eens naar de geschiedenis te kijken: er zijn behoeften die niet *kunnen* bevredigd worden via het marktproces.

Het vervelende met de hierboven geciteerde uitspraak is dat 'zuivere concurrentiële marktsysteem' een technische term is die verwijst naar een model dat onmogelijk kan gerealiseerd worden. Vrij snel in haar moderne ontwikkeling is de economische wetenschap verstrikt geraakt in een proces van professionalisering en academisering dat geleid heeft tot het op de voorgrond treden van een werkelijkheidsvreemd begrip van de markt — prachtig voor de wiskundige, maar totaal irrelevant voor de econoom. De ondernemer die meent dat hij iets kan leren uit de ontelbare hoofdstukken die ooit over ,,perfecte" mededinging zijn geschreven, zal snel ervaren dat alles wat voor hem problematisch is, alles wat hem ertoe drijft te trachten beter te doen dan zijn concurrenten, zonder juist te weten wat zij doen noch wat de consumenten uiteindelijk zullen verkiezen, zelfs zonder juist te weten wie zijn actuele en potentiële concurrenten en klanten zijn, door de academische economisten gewoon als bekend wordt verondersteld.

Zoals de man die door de modder ploetert kan dagdromen over de snelheid die hij zou kunnen ontwikkelen in een wereld zonder wrijving, zo begonnen de academische economisten te dagdromen over de werking van de markt in een wereld zonder reële complexi-

teit, zonder pluriformiteit, zonder heterogeniteit, zonder incommensurabiliteit, zonder onzekerheid, zonder vaagheid, zonder traagheid. Maar terwijl de man die met lederen zolen over glad ijs wil rennen onmiddellijk ervaart dat wrijving onmisbaar is om te lopen, werden de economisten door geen enkele concrete ervaring geremd in hun vlucht uit de werkelijkheid. Zij verscholen zich graag achter wat ongetwijfeld de meest ongewone regel uit de gehele wetenschapsmethodologie moet zijn: ,,elegantie nu, relevantie later". Zij zagen niet in dat de elementen die zij uit hun modellen weerden even essentiëel zijn voor de bestaansmogelijkheid van de markt als wrijving essentiëel is voor de mogelijkheid te lopen.

Niet alleen heeft het ,,model van de zuivere concurrentiële markteconomie" geen tegenhanger in de realiteit, het kan zelfs niet gerealiseerd worden — tenminste niet door mensen. Er is geen mogelijkheid voor de mens om ,,perfecte" kennis en ,,perfecte" mobiliteit te verwerven, en al kan men zich voorstellen dat alleen maar grote hoeveelheden homogene produkten en diensten worden aangeboden op markten waarin niemand ,,invloed kan uitoefenen" op de prijs, dan kan men zich toch maar moeilijk voorstellen hoe men de mensen zelf zou gaan homogeniseren opdat zij homogene *produkten en diensten* ook als homogene *goederen* zouden beschouwen. Vermits al wat bestaat op een bepaalde plaats en gedurende een bepaalde periode bestaat kan men niet over homogeniteit spreken wanneer twee overigens gelijke produkten op verschillende plaatsen en/of verschillende tijden beschikbaar zijn. In het algemeen geldt dat ,,a good is not defined by its technological properties but by its homogeneity in relation to the demands and wishes of the consumers... At all times, a homogeneous good must be defined in terms of its usefulness to the consumer rather than by its technological properties" [3]. Het model veronderstelt derhalve dat alle mensen kunnen gehomogeniseerd worden.

Niet alleen *kan* er geen ,,zuivere concurrentiële markteconomie", *in de zin van het model*, bestaan, het is ook niet duidelijk waarom men het feit dat er op de markt bepaalde behoeften onbevredigd blijven eo ipso als een marktfaling zou duiden. Ongetwijfeld zijn er problemen die door het marktproces niet of niet adequaat kunnen worden opgelost. Er is geen markteconomische oplossing voor het probleem van het behoud van de verworven status van diegenen die weigeren de activiteiten op te geven waarmee zijzelf of hun voorouders voorheen maatschappelijk succes wisten te

boeken. Er is geen markteconomische oplossing die de leden van die groep de mogelijkheid biedt *en* de activiteit voort te zetten *en* hun maatschappelijke status te behouden, indien de ,,communis estimatio" van de markt absoluut of relatief minder waarde hecht aan de voortzetting van die activiteiten. Hier is duidelijk geen marktfaling. De betrokken groep is het slachtoffer van haar eigen conservatisme, of van haar ongegrond optimisme (,,Morgen wordt het weer als vroeger!"), niet van de markt. Zij is niet de eigenaar van de waarderingen en verwachtingen van anderen; en vermits zij niet de eigenaar is van de ultieme determinanten van het marktproces is er geen reden om te spreken van marktfaling wanneer blijkt dat de meeste leden van een groep verkeerd gespeculeerd hebben. Toch is dit een typisch geval waarin om overheidsinterventie zal geroepen worden. De ,,politieke" oplossing van dit probleem is echter niets anders dan de dwang die anderen wordt opgelegd opdat zij de kosten van de redundantie van de activiteiten van de groep zouden dragen. Zij is bijgevolg alleen vanuit het standpunt van de groepsleden een oplossing: voor elke waarnemer is zij enkel een verschuiving van het probleem, en voor alle getroffenen is zij *zelf* het probleem.

Wie in dit verband van marktfaling wil spreken gaat er blijkbaar vanuit dat de markt alleen dan niet faalt wanneer alle verwachtingen ingelost worden, d.w.z. wanneer niemand ooit hoeft te vrezen dat wat hem *ex ante* het beste leek hem *ex post* zal teleurstellen. Deze voorwaarde kenmerkt de evenwichtstoestand waaraan zoveel economisten zoveel bladzijden hebben besteed zonder te beseffen dat de eisen die zij stellen opdat de markt in evenwicht zou zijn niet kunnen vervuld worden, en dat in hun definitie van de evenwichtstoestand precies die eigenschappen van het menselijk handelen en de mededinging worden weggedacht die ons zouden toelaten aan te tonen waarom de markt, hoewel nooit *in* evenwicht, toch een equilibrerend karakter heeft; zelfs indien er niet één evenwichtstoestand is waarnaar de markt voortdurend streeft, dan zou men toch kunnen aantonen hoe er voor elke configuratie van marktgegevens een evenwichtstoestand zou ontstaan *indien die marktgegevens ongewijzigd zouden blijven*. Maar zelfs dan moet men zich hoeden voor overhaaste conclusies. Het is helemaal niet zeker of men meer mag stellen dan dat deze conclusie zou volgen indien het niet absurd zou zijn te geloven dat in een reëel marktproces, gedragen door de handelingen van cognitieve en actieve wezens, *alle* marktdeterminanten constant *kunnen* blijven. Het marktproces zelf wijzigt

immers voortdurend de configuratie van determinanten, bijv. kennis, en het is onmogelijk dat het dit niet zou doen.

Zeggen dat de markt faalt omdat ze niet in evenwicht is, is zeggen dat de reële markt faalt omdat ze niet de geïdealiseerde „perfecte" markt is; dus dat de markt faalt omdat ze bestaat. Het is echter ook duidelijk dat men op deze basis geen argumentatie voor overheidsinterventie kan voorstellen: de ontologische en epistemologische beperkingen, die realiteit en model onderscheiden, gelden ook voor elke reële overheid.

Het is evident dat, indien de argumentatie voor de vrije markteconomie geconditioneerd wordt door een begrip dat vanwege zijn constructie zelf geen enkele referentie in de aardse realiteit *kan* hebben, het falen van de markt als een reëel proces een triviale conclusie is, ook indien men geen inzicht verworven heeft in de mathematische formules die het autoregulerend karakter van het marktmodel uitdrukken. Het reële marktproces is dan niet meer dan de schaduw van een schaduw van de zuivere Platonische Marktvorm: een proces onder reële mensen, in een reële wereld. Men begrijpt de klacht van de economisten die, in tegenstelling met de meerderheid van hun collegae, geïnteresseerd zijn in de werking en de mogelijkheden van het marktproces, eerder dan in de logische implicaties van definities van evenwichtstoestanden: „The critics [of the market economy] have never lacked the ingenuity to measure it by standards it must fail to reach. That these standards are highly fictitious may not disturb economists used to dwelling on a high level of abstraction. But it must disturb those manifestly concerned with the real world" [4].

Voor we de in de literatuur voorgestelde gevallen van marktfalingen nader gaan bekijken, zullen we trachten een adequaat beeld van de markt te schetsen teneinde een basis te hebben waarop de argumentatie voor de vrije markteconomie met enig vertrouwen kan worden opgebouwd en de argumenten voor het bestaan van marktfalingen kunnen worden beoordeeld, zonder referentie naar een model waarvan de realiseerbaarheid zelfs in principe moet worden ontkend.

I. WELZIJNSMAXIMALISERING EN MARKTPROCES

De theoretische relevantie van het begrip „marktfaling" moet gezocht worden in de bewering van de voorstanders van de vrije

markteconomie dat het algemeen welzijn effectief gemaximaliseerd wordt wanneer het marktproces de vrije loop wordt gelaten. Het is deze bewering die genegeerd wordt door de uitspraak dat er marktfalingen bestaan. De zin van deze negatie hangt echter af van de zin van de positieve bewering. Indien men de welzijnsmaximaliserende werking van de markt argumenteert met verwijzing naar het model van de zuivere concurrentiële markt, dan is men gedwongen de zinvolheid toe te geven van de veronderstelling dat *alle relevante informatie over waarderingen (voorkeuren) en over alle beschikbare middelen (land, arbeid, en hun produkten) gegeven is*. Eens deze veronderstelling aanvaard wordt, kan men het welvaartseconomisch probleem moeilijk anders beschrijven dan als het probleem uit te vinden hoe de beschikbare middelen kunnen ingezet worden op een wijze die het algemeen welzijn optimaal stelt. Gegeven een definitie van ,,algemeen welzijn" (hetzij in termen van Pareto-optimaliteit, hetzij in termen van een geaggregeerde sociale welvaartsfunctie), volgt de oplossing van dit probleem logisch uit de veronderstelling van de kennis van alle relevante data. De optimale allocatie van de beschikbare middelen wordt uitgedrukt als de oplossing van een stelsel van vergelijkingen, in acht genomen de voorkeuren van alle individuen.

De complexiteit van het voor de uitdrukking van het algemene marktevenwicht essentiële stelsel van vergelijkingen is uiteraard overweldigend. Dit feit heeft sommige auteurs ertoe geleid de markteconomie te verdedigen op grond van het argument dat, vermits het onbegonnen werk is te trachten dit stelsel op te lossen, men niets beter kan doen dan de oplossing ervan over te laten aan het marktproces [5]. De analyse van het marktmodel toont aan dat onder een stelsel van vrije mededinging de welvaartsoptimalisering van alle deelnemers aan het marktgebeuren, producenten en consumenten, gegarandeerd wordt door het gelijk worden van de marktprijs en de grenskost van de onderneming die het produkt of de dienst op de markt brengt, voor alle prijzen, ondernemingen en ingezette middelen [6]. De markt zou dus werken als een super-computer. De beoordeling ervan berust dan op zijn betrouwbaarheid als computer, op de benadering van de juiste oplossing van het sociale allocatieprobleem.

Sommige auteurs menen dat met behulp van moderne ultrasnelle computers de markt als computer overbodig gemaakt kan worden. Wat zij echter uit het oog verliezen is dat het probleem van

de complexiteit van het stelsel van vergelijkingen niet alleen secundair is, maar bovendien irrelevant. Het is irrelevant omdat het betrekking heeft op de algemene evenwichtstoestand die niet alleen niet kan bestaan, maar die ook elke oplossing van de vergelijkingen zou overbodig maken: er is geen computatie-probleem in een toestand waarin iedereen precies weet wat hem te wachten staat, waarin niemand iets te winnen of te verliezen heeft [7]. Afgezien daarvan is het probleem secundair omdat, contra de veronderstelling, alle informatie over de relevante gegevens, preferenties en beschikbare middelen, nu juist *niet* gegeven is in een vorm die toelaat het stelsel zelfs maar uit te schrijven: de informatie is verspreid over alle leden van de gemeenschap, zij is niet een ,,gegeven" voor één instantie, hetzij een mens, hetzij een organisatie, ongeacht de capaciteit van de computers waarover die instantie zou beschikken.

Het reële marktproces wordt nu precies gekenmerkt door de afwezigheid van alle voorwaarden die vervuld zouden moeten zijn opdat het allocatieprobleem, zoals hierboven gesteld, zou kunnen opgelost worden. We laten hier verder buiten beschouwing de vraag of dat allocatieprobleem *überhaupt* oplosbaar zou zijn indien alle informatie inderdaad gegeven zou zijn aan één instantie, wanneer die instantie zou kunnen beslissen over het gebruik van alle beschikbare middelen, d.w.z. wanneer deze middelen niet op de markt zouden zijn, en dus ook geen marktprijzen en kapitaalwaarden zouden hebben [8].

HAYEK heeft langgeleden de benadering van het probleem van de welzijnsmaximalisering radicaal gewijzigd: ,,The peculiar character of the problem of a rational economic order is determined precisely by the fact that the knowledge of the circumstances of which we must make use never exists in concentrated or integrated form but solely as the dispersed bits of incomplete and frequently contradictory knowledge which all the separate individuals possess. The economic problem of society is thus not merely a problem of how to allocate ,,given" resources — if ,,given" is taken to mean given to a single mind which deliberately solves the problem set by these ,,data". It is rather a problem of how to secure the best use of resources known to any of the members of society, for ends whose relative importance only these individuals know. Or, to put it briefly, it is a problem of the utilization of knowledge which is not given to anyone in its totality" [9]. Vanuit dit perspectief verschijnt de markt niet als een computer [10], maar als een ,,mechanism for

communicating information", of, anders gezegd, als een instrument dat er voor zorgt dat alle relevante informatie precies daar terecht komt waar ze nodig is.

Waarop steunt deze omduiding van het probleem dat ons bezighoudt? Een economisch systeem, hetzij een geïsoleerde gemeenschap, hetzij, zoals in onze tijd, de allesomvattende wereldeconomie, is een systeem van betrekkingen tussen handelende mensen. Al deze mensen laten zich leiden, bij het nemen van hun beslissingen, door hun waardevoorstellingen, door hun interpretaties van de situaties waarin zij opeenvolgens verkeren, en van de gebeurtenissen waarmee zij geconfronteerd worden, alsook door hun verwachtingen. Hun beslissingen bestaan uit allocaties van de middelen waarover zij beschikken over de verschillende doelstellingen die zij willen realiseren, en uit het bepalen van de volgorde waarin zij hun doelen willen realiseren. De psychologie van hun beslissingen, het impulsief, ondoordacht of ,,rationeel" karakter ervan is irrelevant. Van belang is alleen dat iedereen op elk moment de handeling welke hij beslist te stellen beschouwt als zijn beste keuze, d.w.z. dat hij op dat moment geen alternatief kent waarvan hij méér voldoening verwacht.

Waardevoorstellingen, interpretaties en verwachtingen zijn echter inhoudelijk niet constant. Niet alleen variëren zij van persoon tot persoon, zij verschillen voor dezelfde persoon van moment tot moment — en ook al zijn de verschillen vaak miniem, de causale gevolgen van de handelingen die tot stand komen op basis van niet erg verschillende sets van deze elementen kunnen geweldig verschillend zijn. De concrete handeling, die (een element in) de uitvoering van een actie-plan of programma is, moet derhalve begrepen worden vanuit een theorie die geen afbreuk doet aan het kaleidisch karakter [11] van de basis waarop handelingen gestalte krijgen.

Essentiëel is dat wijzigingen in de waardevoorstellingen, enz., van de verschillende individuen niet slechts als exogene, maar ook en vooral als endogene determinanten van het maatschappelijk interactieproces worden gezien [12]. Waardevoorstellingen, verwachtingen, interpretaties hebben het karakter van hypothesen die experimenteel, door handelingen, worden getest. De resultaten van een handeling falsifiëren of corroboreren deze hypothesen. Al doende leert men niet alleen de wereld, maar ook zichzelf kennen. Het komt er nu op aan uit te maken hoe de ,,data" gegenereerd worden op basis waarvan de deelnemers aan het maatschappelijk proces hun plannen

opstellen, wijzigen, opgeven, alsmede de voorwaarden te bepalen waaronder de coördinatie van alle plannen, d.w.z. de mogelijkheid van hun gelijktijdige en succesvolle uitvoering, zal bevorderd of afgeremd worden.

Het is duidelijk dat indien er inconsistenties zijn in de verwachtingen van de verschillende deelnemers er geen enkele situatie mogelijk is waarin alle plannen tot een goed einde kunnen worden gebracht. De vraag is dus hoe deze inconsistenties kunnen worden weggewerkt. Het is echter ook duidelijk dat juist in de loop van dit proces nieuwe, door sommigen niet verwachte situaties ontstaan die hen ertoe brengen hun plannen te wijzigen. In de mate dat de verwachtingen van anderen omtrent het specifiek karakter van de wijzigingen die anderen in hun plannen aanbrengen zelf inconsistent zijn, blijft het coördinatieprobleem acuut. Bovendien blijft de vraag — zelfs indien alle plannen onderling consistent zijn — of de verwachtingen die aan de basis ervan liggen ook zullen worden ingelost.

Indien alle plannen na verloop van tijd zouden gecoördineerd worden, dan zou men wel kunnen spreken van een evenwichtstoestand, maar deze zou zeker niet ,,optimaal" kunnen genoemd worden, indien de gecoördineerde plannen alle op een foutieve interpretatie van de reële situatie, of op een verkeerde verwachting zouden gebaseerd zijn [13]. Anderzijds is het ook zo dat, zelfs indien alle plannen gecoördineerd zijn, een externe gebeurtenis weliswaar alle deelnemers voor de keuze stelt hun plannen al dan niet te wijzigen, maar zeker niet garandeert dat de resultaten van al deze beslissingen opnieuw en onmiddellijk onderling consistent zouden zijn. Niet iedereen leert dezelfde les uit dezelfde ervaring.

Onderling inconsistente plannen (,,imperfecte" coördinatie) laten wel de mogelijkheid open dat niet alle plannen door elke onverwachte gebeurtenis gewijzigd moeten worden: zij laten de mogelijkheid open van continuïteit waar anders enkel chaotische discontinuïteit zou bestaan. Anders gezegd: hoewel onderling inconsistente plannen niet allemaal kunnen worden gerealiseerd, vergroten zij toch de kans dat nieuwe informatie (onverwachte gebeurtenissen) als betekenisvol zal kunnen worden geïnterpreteerd; de mogelijkheid bestaat dan immers dat men kan uitvinden, niet alleen dat verwachtingen niet zullen worden ingelost, maar ook precies welke wel en welke niet [14].

Hier stelt zich het probleem van de instellingen (sociale institu-

ties) die als sociale communicatiekanalen voor de verspreiding van deze informatie zorgen, en zonder dewelke er weinig aanleiding zou bestaan om te geloven dat dezen wier plannen gefrusteerd worden in staat zouden zijn een nieuw intern consistent plan te ontwikkelen. De economist denkt hier vooral aan de economische pers, de nieuwsmedia in het algemeen, bepaalde vormen van onderwijs, de reklame, de beursoverzichten, consumentenverenigingen, actiegroepen, enz., die zelf allemaal elementen, d.w.z. ondernemingen, binnen het economisch systeem zijn, en zich specialiseren in het verspreiden van informatie onder hun publiek. Daardoor dragen zij bij tot de mogelijkheid tot coördinatie.

Opdat coördinatie mogelijk zou zijn is het nodig dat er een gelegenheid is voor een transactie die aan alle betrokkenen een betere keuze biedt dan de alternatieven waarvan zij zich bewust zijn, en dat er iemand is die deze gelegenheid kent. Coördinatie geschiedt wanneer iemand bereid wordt gevonden de nodige stappen te doen om de transactie tot stand te brengen. Deze gelegenheden zijn nooit ,,gegeven": de hypothese dat ze bestaan moet getest worden door een speculatieve handeling, een onderneming [15]. Dat ze nooit gegeven zijn volgt uit het feit van de onvoorstelbare complexiteit van maatschappelijke fenomenen, uit het feit dat men nooit precies kan aangeven waarom iets is zoals het is. De economische wetenschap eerbiedigt deze complexiteit door de inclusie van de ceteris paribus clausule in de meeste van haar conclusies.

Coördinatie is het resultaat van succesvol ondernemen. De ondernemende mens (de ,,ondernemer") zoekt naar winstmogelijkheden en vindt die waar er imperfecte coördinatie bestaat, d.w.z. overal waar mensen enkel uit onwetendheid omtrent betere keuzemogelijkheden voortgaan met de uitvoering van hun oude plannen. Het is uiteraard niet nodig dat de ondernemer de winst uit zijn coördinatie ,,op zak steekt", of gedwongen wordt zelf het verlies uit een mislukte coördinatiepoging te dragen, maar het is wel de vraag of het aantal ondernemingen niet zou beperkt worden indien men de mogelijkheid zou uitsluiten dat iemand zich de winst uit zijn onderneming zou toeëigenen. Niet alleen zou dit impliceren dat de meeste, zoniet alle, gevallen van imperfecte coördinatie blijven bestaan, maar ook dat een van de waardevolle vermogens van de menselijke geest, het anticiperen van toekomstige ontwikkelingen, en het speculeren over de wijze waarop anderen hun doelstellingen beter kunnen bereiken dan zij zelf vermoeden, het recht ontzegd

wordt zich te affirmeren in de maatschappelijke arbeidsverdeling.

De activiteit van de ondernemers komt tot uiting in prijsbewegingen. Het is de ondernemer immers vooral te doen om voorwaarden te scheppen waarin anderen beslissen hun bestedingsplannen te wijzigen. Alle ondernemers dingen derhalve naar dezelfde „prijs". De idee van de mededinging veronderstelt geenszins het bestaan van homogene markten. Ondernemen en mededingen zijn identiek [16].

We kunnen deze summiere schets van het economisch probleem als een coördinatieprobleem besluiten met een citaat van HAYEK: „Competition is essentially a process of the formation of opinion: by spreading information, it creates that unity and coherence of the economic system which we presuppose when we think of it as one market. It creates the views people have about what is best and cheapest, and it is because of it that people know at least as much about possibilities and opportunities as they in fact do. It is thus a process which involves a continuous change in the data and whose significance must therefore be completely missed by any theory which treats these data as constant" [17].

Het beeld van de markt als een communicatieproces verschilt grondig van het beeld van de markt als computer. We moeten nu de implicaties nagaan voor de argumentatie voor de vrije markteconomie.

II. DE VRIJE MARKT ALS INSTITUTIONELE NORM

Met de rol en de betekenis van de coördinatie van plannen voor ogen, kunnen we stellen dat de argumentatie voor de vrije markteconomie berust op de analyse van menselijke interacties in afwezigheid van geweld, dreiging met geweld, en bedrog; kortom: in afwezigheid van agressie [18]. Een zuivere vrije markt is er een waarin alle deelnemers spontaan afzien van agressie om hun doelen te bereiken. We spreken van een geïnstitutionaliseerde vrije markt indien er organisaties bestaan die de deelnemers aan het marktproces beschermen tegen agressie van anderen, zonder echter zelf agressieve acties te ondernemen die het kader van hun defensieve opdracht te buiten gaan [19].

De stelling kan nu worden verdedigd dat in een zuivere vrije markteconomie het welzijn van iedereen gemaximaliseerd wordt, in overeenstemming met de daadwerkelijk bestaande verwachtingen,

interpretaties en waarderingen van de individuen, en dat in een geïnstitutionaliseerde vrije markteconomie het welzijn gemaximaliseerd wordt in de mate dat agressie effectief uitgeschakeld is. Het is daarbij irrelevant of de agressie uitgaat van een organisatie of van een individu.

De afwezigheid van agressie impliceert dat in een vrije markteconomie alle handelingen gekenmerkt worden door de volgende eigenschappen: 1) niemand gebruikt middelen die hij anders dan op rechtmatige wijze heeft verworven [20], d.w.z. die hem niet rechtmatig toebehoren, tenzij met toestemming van diegene aan wie ze rechtmatig toebehoren; 2) niemand gebruikt middelen anders dan op rechtmatige wijze, d.w.z. zonder agressie, tenzij in situaties waarin de agressie uitsluitend gericht is tegen een persoon die zijn toestemming heeft gegeven (bijv. in de context van sport en spel, vormen van lustbevrediging, enz.).

Beschouwen we nu meer bepaald een ruilverhouding in een zuivere vrije markteconomie, dan zien we dat zij aan de volgende voorwaarden beantwoordt: 1) de bij de ruil betrokken partijen hebben de middelen die geruild worden op rechtmatige wijze verworven; 2) iedere partij neemt vrijwillig deel aan de ruil; 3) iedere partij is eerlijk. De eerste voorwaarde stelt gewoon dat de initiële verdeling van de betrokken middelen niet door de participanten is tot stand gebracht ten koste van derden. De tweede voorwaarde impliceert de afwezigheid van dwang: iedere partij verwacht dat zij in de ruil een middel zal verkrijgen dat haar meer voldoening zal geven dan het middel dat zij in de ruil afstaat, en meent dat zij geen meer voordelige ruil zal kunnen afsluiten binnen de tijdshorizon van haar planning. Uit de derde voorwaarde, de afwezigheid van bedrog, volgt dat geen der partijen de andere uitnodigt tot de ruil op basis van een voorstelling van het door hem in ruil aangeboden middel die zodanig is dat het middel zelf niet kan beantwoorden aan de gewekte verwachtingen.

Dit betekent dat bij een ruil het „psychisch inkomen" of welzijn van alle participanten *ex ante* gemaximaliseerd wordt, en dat, voorzover de partijen (op het moment van de ruil) weten, geen van hun verwachtingen onrealiseerbaar is. Hieruit volgt dat elke interventie in het marktproces moet gerechtvaardigd worden door overwegingen omtrent het welzijn *ex post*. Men ziet onmiddellijk dat, indien er *ex ante* informatie beschikbaar is die doet vermoeden dat het marktproces niet optimaal werkt, daaruit nog niet volgt dat deze

informatie aan de overheid bekend is. Er bestaat alleen een vermoeden van imperfecte coördinatie, m.a.w. een vermoeden van het bestaan van een ,,entrepreneurial opportunity". Het spreekt vanzelf dat diegene die over deze informatie beschikt enkel zal trachten te arbitreren, indien hij meent dat *dat* op dat moment *zijn* beste keuze is. Men zou nu kunnen stellen dat de overheid ervoor moet zorgen dat alle beschikbare informatie iedereen ten goede moet komen, en dat de ,,arbitrage" op basis van een bepaalde informatie niet afhankelijk mag gesteld worden van de persoonlijke prioriteiten van diegene die deze informatie bezit. Dit is echter een loze stelling: het feit dat iemand iets weet (d.w.z. vermoedt) betekent nog niet dat de overheid het weet, en evenmin dat de overheid weet *wie* over informatie beschikt die een ander ten goede zou kunnen komen. En alhoewel de overheid, als enige sociale actor, over de mogelijkheid beschikt ongestraft zogenaamd ,,wettige" agressie te plegen om zich van middelen te voorzien en haar doeleinden na te streven, zullen haar middelen altijd beperkt zijn: het feit dat zij het bestaan van een imperfecte coördinatie vermoedt betekent nog niet dat zij iets zal ondernemen om er een einde aan te stellen. Bovendien geldt dat, in de mate waarin zij haar middelen door dwang verwerft, haar optreden een nadelige impact heeft op bestaande coördinaties.

Analyse van het marktproces toont aan dat, bij afwezigheid van agressie, de maximalisering van het welzijn *ex ante* de maximalisering van het welzijn *ex post* impliceert. Is er geen agressie, dan kan ieder die zulks wenst, steeds gebruik maken van nieuw verworven informatie om zijn plannen te herzien, zijn gewoonten te wijzigen. Er is hier uiteraard geen sprake van infinitesimale aanpassingen, van het bestaan waarvan sommige formalistische economisten de argumentatie voor de vrije markt laten afhangen. Op het moment dat de resultaten van een handeling zichtbaar worden is het opnieuw de vraag of het *ex ante* beter lijkt zijn plannen te wijzigen dan wel verder uit te voeren. Niet elke informatie is ,,de moeite waard", maar die moeite is evenzeer een reële welzijnsfactor, en dus niet irrelevant.

Essentiëel is dat alle handelingen, ook de ,,corrigerende", bepaald worden door welzijns*verwachtingen*, d.w.z. door overwegingen *ex ante*: bygones *are* bygones. Men kan *nu* heel teleurgesteld zijn, maar men kan nooit beter doen dan te trachten in de toekomst teleurstellingen te minimaliseren. Het marktproces is een continu proces: niemand ontsnapt ooit uit het ,,heden". De mens beoordeelt

de resultaten van zijn handelingen niet op basis van wat hij was (meende, waardeerde, verwachtte) op het moment dat hij besloot die handelingen te stellen, maar op basis van wat hij *nu* is. De mens mag dan al de maat van alle dingen zijn, hij is geen constante maat. Het speculatief (d.w.z. prospectief) karakter van alle handelingen omvat ook speculaties over wat men zelf zal zijn : wat mij *zal* teleurstellen, op het moment dat de resultaten van mijn handelingen zichtbaar worden, is *nu* niet meer dan een hypothese. Er is geen *post* dat niet tegelijkertijd een *ante* is.

Twee opmerkingen over deze argumentatie voor de vrije markteconomie.

1) Men ziet dat zij steunt, niet op de „*nirvana* approach" [21] van de mathematische modellenbouw, maar op een fundamentele ethische onderscheiding tussen goed en kwaad. Bij een vrijwillige, eerlijke ruil winnen alle partijen; is er agressie dan is er altijd iemand die verwacht te winnen ten koste van de anderen. Agressie impliceert een schending van de vorm zelf van de rechtvaardigheid, de gelijkberechtiging van alle mensen. Dit is de reden waarom geen rekening wordt gehouden met het feit dat sommige mensen inderdaad voldoening beleven aan het uitoefenen van macht, het plegen van agressie tegen on(vrij)willige slachtoffers. De argumentatie voor de vrije markteconomie is een door en door politieke argumentatie : zij eist de grootst mogelijke vrijheid van handelen voor ieder die bereid is de vrijheid van alle anderen te eerbiedigen. Men kan enkel vaststellen dat deze politieke argumentatie, die men, met een wat gedemodeerde term, „natuurrechtelijk" zou kunnen noemen, in de loop van de negentiende eeuw het veld heeft moeten ruimen voor een utilitaristische argumentatie, die op haar beurt het terrein heeft geëffend voor de opvatting dat indien de „kosten" van een agressieve daad lager zijn dan de „voordelen", er geen enkele reden is om die daad niet te stellen. De argumentatie voor de vrije markteconomie komt dan neer op het vermoeden dat de voordelen van overheidsinterventie, en dus van het gebruik van geweld, dwang of bedrog voor „sociale" doeleinden, meestal niet zullen opwegen tegen de kosten. In de terminologie van Lawrence KOHLBERG : er is een evolutie (regressie) in de politieke moraal van de vrije markteconomie van een postconventioneel natuurrechtelijk stadium naar een preconventioneel stadium [22].

2) Men mag de vrije markteconomie niet verwarren met een kapitalistische economie. Alhoewel het zeer waarschijnlijk is dat in een

vrije markteconomie de kapitalistische produktiewijze zal overwegen, is het perfect mogelijk dat alle (of de grote meerderheid van de) individuen meer voldoening verwachten te halen uit een socialistische of een gemengde produktiewijze, en dus *vrijwillig* hun rechtmatig verworven middelen collectiviseren. Essentiëel is alleen dat elk individu, elke ,,nonconformist", het recht heeft af te wijken van de gebruikelijke norm om de hypothese te testen dat een andere produktiewijze misschien toch niet meer voldoening zal blijken te geven dan de algemeen aanvaarde. De vrije markteconomie gaat niet uit van het principe van de soevereiniteit van de consument, noch van de soevereniteit van de producent, maar van het principe van de persoonlijke soevereniteit [23]: niemand heeft het recht een ander door geweld, dwang of bedrog te beletten een rechtmatige daad stellen. Geen producent mag de consumenten dwingen zijn produkten af te nemen; geen consument mag de producenten dwingen hem bepaalde produkten of diensten te leveren. Pas waar er vrijheid van organisatie bestaat kan men uitmaken aan welk systeem de mensen daadwerkelijk de voorkeur geven.

In een geïnstitutionaliseerde vrije markteconomie is de rol van de overheid dus volledig specifiek: alle vormen van agressie effectief elimineren, instaan voor de gelijke rechtsbescherming van allen [24]. Indien de politieke controle van de burgers niet in staat is erover te waken dat zij deze taak naar behoren vervult, dan is die controle a fortiori onvoldoende m.b.t. een ruimere taak; elke ruimere taak is bovendien onbepaald, vermits zij altijd het gebruik impliceert van agressie ten voordele van de ene en ten koste van de andere. Heeft de staat een ruimere bevoegdheid, dan heeft iedereen, elke groep, er belang bij te trachten zoveel mogelijk controle over de machtsinstrumenten van de staat te verwerven, de anderen het gras voor de voeten weg te maaien.

Men zou kunnen opwerpen dat ook deze constructie van de vrije markteconomie ,,onrealistisch" is — niet bestaat. Merk echter op dat het voorwerp van deze constructie *kan* bestaan — wat niet gezegd kan worden van het ,,perfecte competitie" model — en dat, in tegenstelling met de gebruikelijke modellen, de enige ,,onvolmaaktheden" precies betrekking hebben op variabelen die de overheid geacht wordt onder controle te hebben — het machtsmonopolie en de wijze waarop het gebruikt wordt ter bestrijding van agressie — en niet op ontologische en epistemologische droombeelden als homogeniteit en transparantie.

III. GEVALLEN VAN MARKTFALING

Hieronder volgen enige bedenkingen bij in de literatuur vaak geciteerde gevallen van ,,marktfaling". Ik zal mij steunen op de visie op het marktproces die in de eerste paragraaf werd geschetst en op de argumentatie voor de vrije markteconomie uiteengezet in de tweede.

A. EXTERNE EFFECTEN

Bijna alle handelingen die een mens kan stellen hebben externe effecten, d.w.z. zijn een bron van voldoening of van misnoegen voor anderen. We moeten twee soorten effecten onderscheiden: 1) reële effecten: effecten die de gebruikswaarde van een middel dat aan een ander toebehoort wijzigen (bijv., zijn longen aantasten, zijn land vruchtbaar maken), en 2) psychische effecten, die de gebruikswaarde van de middelen van een ander niet wijzigen, maar wel zijn gemoedstoestand.

Psy-effecten spelen uiteraard een belangrijke rol in het maatschappelijke leven: zij brengen sommige individuen ertoe hun houding te herzien, hun plannen te wijzigen, de producent van het ene effect te gaan bevoordelen, en die van het andere te gaan boycotten [25]. Psy-effecten kunnen enkel als marktfalingen worden beschouwd indien men uitgaat van een model van de markt gebaseerd op de ,,gedragingen" van de imaginaire leden van de fictieve soort *Homo Œconomicus*, met hun één-dimensionale welzijnsfunctie. Het is dit model dat aan de basis ligt van de theorie van de marktimperfecties — monopolistische concurrentie, enz. — die zouden bestaan als afwijkingen van het model van de zuivere mededinging [26]. (Uiteraard zijn er anderen die het model voor de werkelijkheid nemen en de markteconomie verwijten dat zij juist geen rekening houdt met menselijke gevoelens. De twee argumenten heffen mekaar op). Psy-effecten zijn alomtegenwoordig in menselijke interacties. Overheidsoptreden verwekt ook psy-effecten. Tenzij we resoluut opteren voor de *Brave New World*, is het misschien maar best dat de overheid zich ertoe beperkt te beletten dat gevoelens van verontwaardiging en opwinding onmiddellijk omgezet worden in agressieve daden, en dat zij zelf geen instrument wordt voor het stillen van de dorst naar wraak, van de afgunst, enz., van bepaalde groepen.

Wat nu met de reële of re-effecten? Hier moet men de positieve en de negatieve effecten onderscheiden. Negatieve effecten zijn ofwel

opzettelijk ofwel onopzettelijk. Zijn ze opzettelijk dan gaat het om daden die onverenigbaar zijn met een vrije markteconomie [27]. Zij kunnen dan ook niet als falingen van die economie worden geduid. Zijn de negatieve effecten onopzettelijk, dan kunnen ze ofwel nalatig zijn ofwel niet-nalatig. Of ze nalatig zijn of niet hangt af van de maatschappelijke conventies die toelaten een redelijk oordeel te vellen i.v.m. de vraag of de handelende persoon in de gegeven omstandigheden zijn extern re-effect had moeten voorzien. Nalatigheid geeft aanleiding tot schadevergoeding. Is er geen nalatigheid, dan is er ook geen reden om iemand te dwingen de schade te vergoeden: de schade moet beschouwd worden als een normaal risico van het leven in een gemeenschap. Verzekeringsmaatschappijen hebben ook hier een bestaansreden.

Re-effecten tasten de bruikbaarheid van een middel aan; maar het aantal doelen waarvoor het middel kan gebruikt worden is niet ondubbelzinnig bepaalbaar: nalatigheid kan normaal niet toegeschreven worden aan de veroorzaker van een negatief re-effect, indien de eigenaar het middel voor een zeer ongewoon gebruik bestemd had, zijn intentie niet publiek had gemaakt, en alleen dit buitengewone gebruik door het re-effect werd aangetast. De markt ontwikkelt blijkbaar middelen om onopzettelijke negatieve re-effecten op te vangen. Behalve de verzekeringsmaatschappijen zijn er de activiteiten van arbitrage-instellingen (hoewel die erg geremd worden door de greep van de overheid op het systeem van rechtsbedeling, ook in andere zaken dan dezen die betrekking hebben op agressieve daden). Het is bovendien zeer problematisch hoe de overheid niet-opzettelijke negatieve re-effecten zou kunnen uitschakelen, zelfs indien zij zou trachten elke burger te isoleren, bijv. door hem te verplichten enkel via (of met toestemming van) de overheid iets te ondernemen wat een ander zou kunnen raken. Tenslotte, hoe zou de overheid negatieve externe effecten kunnen uitschakelen, gegeven dat het juist het kenmerk van overheidsoptreden is opzettelijk negatieve externe effecten te veroorzaken — bijv., via belastingheffing, gedwongen onteigening, of door het opleggen van verbodsbepalingen die voor gevolg hebben dat men bepaalde middelen niet ongestraft kan gebruiken voor doeleinden waarvoor ze nochtans perfect bruikbaar zijn?

Blijven de positieve externe effecten. Om de een of andere reden zijn het enkel de onopzettelijke positieve effecten die de economisten doen warm lopen: niemand spreekt erover giften en schenkingen te

,,internaliseren" door de schenker te subsidiëren opdat hij ertoe aangezet zou worden meer schenkingen te doen. De bevoordeelde belasten ten einde hem zijn ,,onverdiend inkomen" te ontnemen (of ten einde de burger te beletten belastingen op een andere vorm van transactie te ,,ontduiken") is wel populair bij sommige politici, vooral als het gaat om testamentaire beschikkingen, maar schijnt weinig economisten te beroeren. Anders is het wanneer de overheid zelf positieve externe effecten produceert: iedereen is dan blijkbaar akkoord dat de begunstigden via belastingen moeten gedwongen worden. Men verhult dit onderscheid meestal door voor te houden dat de overheid geen externe effecten maar collectieve goederen produceert. Daarover hieronder meer.

Het argument betreffende de positieve externe effecten als oorzaken van marktfalingen valt uiteen in twee mekaar opheffende delen. Aan de ene kant zouden de effecten te gering zijn: door subsidiëring of dwang zou de producent ertoe moeten gebracht worden meer te produceren. De idee schijnt te zijn dat producenten niet alleen egoïsten zijn, maar negatieve altruïsten — mensen die weigeren iets te doen wat voordelig is voor een ander, indien ze daarvoor niet vergoed worden. Aan de andere kant wordt de ontvanger van het externe voordeel aangevallen omdat hij ,,profiteert" van de inspanningen van een ander. Hij zou dus moeten gedwongen worden hetzij te betalen voor wat hij krijgt, hetzij minder gebruik te maken van de voordelen.

Waarop berust het oordeel dat er te weinig externe voordelen geproduceerd worden? De hoeveelheid die effectief geproduceerd wordt komt tot stand omdat de producent blijkbaar van oordeel was dat produktie zijn beste keuze was. Indien hij niets zou geproduceerd hebben, dan zouden er ook geen externe voordelen zijn. Indien de ontvangers van de externe voordelen vinden dat ze best meer zouden willen, dan kan men de vraag stellen waarom zijzelf niet vrijwillig zouden voorstellen de produktie te subsidiëren. Indien men zou voorhouden dat zij allemaal zullen trachten de kat uit de boom te kijken in de hoop dat anderen de subsidie (of liever: de prijs) willen betalen, om dan gratis te kunnen profiteren van de verhoogde produktie van externe voordelen, dan kan men enkel antwoorden dat dit misschien wel maar misschien ook niet het geval zal zijn. Het blijft echter een feit dat zolang zij vrijwillig beslissen die subsidie of prijs niet te betalen, zij blijkbaar van oordeel zijn dat de prijs te hoog is.

Soms citeert men dan deze redenering: ,,Ik wil wel bijdragen in de kosten als ik maar weet dat ook voldoende anderen zullen bijdragen. Vermits de overheid anderen dwingt, weet ik dat voldoende anderen zullen bijdragen. Het is waar dat zij ook mij dwingt, maar zij dwingt mij maar tot iets wat ik bereid ben te doen. Haar dwang is eigenlijk alleen maar nodig om iedereen ervan te verzekeren dat voldoende anderen zullen meedoen". Ofwel gaat die redenering op — en dan is de dwang overbodig, vermits hetzelfde resultaat kan bereikt worden door een ondernemer die aan alle leden van de groep een contract met opschortende voorwaarde voorlegt — ofwel gaat zij niet op — en dan zijn er in de groep individuen die helemaal niet van oordeel zijn dat de bijdrage die zij moeten leveren een aanvaardbare prijs is voor het voordeel (dat zij misschien eerder als een last beschouwen).

Vaak wordt ook verwezen naar het speltheoretisch ,,dilemma van de gevangene": de overheid moet de deelnemers aan het spel dwingen samen te werken, zoniet zullen zij elk een beslissing nemen die een situatie doet ontstaan die beiden minder wenselijk beschouwen dan de situatie die zou ontstaan indien zij beiden een andere (,,coöperatieve") beslissing hadden genomen. Men vergeet daarbij dat de vooropstelling van het ,,dilemma" is dat er geen communicatie tussen de deelnemers mogelijk is, of in elk geval geen mogelijkheid om afdwingbare contracten af te sluiten. Er is dus geen reden om te besluiten dat de overheid de partijen moet dwingen samen te werken; hoogstens dat zij als tussenpersoon moet optreden, maar deze rol kan door om het even wie worden vervuld: de hele situatie is een prachtig voorbeeld van een ,,entrepreneurial opportunity". Overigens, hoe *weet* de overheid dat een bepaalde situatie van het type van het ,,dilemma van de gevangenen" is? Zij kent uiteraard de preferenties van de partijen niet. Het loutere feit dat de partijen niet samenwerken is geen bewijs dat hun plannen niet gecoördineerd zijn [28].

Het oordeel dat er te weinig externe voordelen worden geproduceerd is niet meer dan een hypothese. De coördinerende werking van het marktproces laat toe dat allen die in deze hypothese geloven stappen doen om ze, *met inzet van hun persoonlijke middelen*, te testen. Er is geen enkele reden waarom men zou geloven dat de overheid door rechtstreekse dwang, of door inzet van onder dwang verworven middelen, het marktproces zou aanvullen of corrigeren, alleen maar omdat zij van mening is dat zij voor alle praktische

doeleinden onfeilbaar is. Er is geen reden om te geloven dat men *ex ante* kan bewijzen dat de wijze waarop de burgers hun middelen vrijwillig zouden ingezet hebben, indien zij daartoe de kans hadden gekregen, minder welvaartsproduktief zou zijn dan de wijze waarop de overheid *hun* (en niet *haar*) middelen inzet.

Worden de ontvangers van externe voordelen gedwongen de produktie ervan te betalen, dan zitten we met de dubbele paradox dat zij gedwongen worden te betalen voor iets waar zij blijkbaar al genoeg van hebben, aan iemand die bereid is dat produkt of die dienst gratis te leveren. Worden anderen gedwongen de externe voordelen te financieren, dan dwingt de overheid voor de enen een ,,recht op profiteren" af, terwijl zij anderzijds optreedt om ,,free riders" uit te schakelen, alhoewel dezen alleen maar het geluk hebben gehad dat een ander iets heeft gedaan wat voor hen een rechtstreekse of onrechtstreekse bron van voldoening is. (Geen wonder dat men spreekt van de afgunstmaatschappij).

De hele argumentatie over externe effecten als marktfalingen verliest haar grond indien men de vooropstelling van de beschikbaarheid van volledige informatie over alle preferenties, over alle mogelijke aanwendingen van alle bestaande middelen, in hoofde van een instantie (die dan nog ethisch neutraal geacht wordt), laat vallen. Er is geen probleem van externe effecten voor de markt als een coördinerend proces.

B. COLLECTIEVE GOEDEREN

Van sommige produkten en diensten wordt gezegd dat ze niet op de markt *kunnen* worden geproduceerd. Alleen de overheid zou in staat zijn ze te produceren. Het gaat om zogenaamde collectieve goederen, d.w.z. om middelen waarvan elk lid van een groep — de collectiviteit voor dewelke dat middel een collectief goed is — naar believen gebruik kan maken, ongeacht of hij voor dit gebruik betaalt, of bijgedragen heeft in de produktie. De producent of eigenaar kan het hem niet beletten, kan hem m.a.w. niet van het gebruik ervan uitsluiten. Daar onder die voorwaarden, zo luidt het argument, niemand voor dat middel of het gebruik ervan zal betalen, zal het niet op de markt geleverd worden. De vooronderstelling is natuurlijk dat dit middel hoe dan ook behoort geproduceerd te worden, en dat zo de middelen daartoe niet vrijwillig worden geleverd, ze maar onder dwang moeten geleverd worden. We zullen de kwestie van de justificatie van dit waarde-oordeel verder buiten beschouwing laten.

Wat betekent het ,,kan niet" in de zin ,,de eigenaar of producent kan de gebruiker niet uitsluiten"? Is de exclusie in principe onmogelijk? onmogelijk gegeven de huidige technologische kennis? onmogelijk om economische redenen (te duur)? of is ze politiek onmogelijk. Exclusie is nooit in principe onmogelijk: het is altijd in principe mogelijk de potentiële gebruiker onbekwaam te maken van het middel gebruik te maken (door opsluiting, door hem te doden, enz.), of hem te dwingen, onder bedreiging van straf, er geen gebruik van te maken. Exclusie is het recht van de eigenaar. Wanneer iemand iets met eigen middelen produceert, dan wordt hij eigenaar van het geproduceerde: in een vrije markteconomie wordt zijn eigendomsrecht beschermd, eventueel door dreiging met geweld. Op deze wijze komen we nooit tot een specifieke klasse van collectieve goederen. Het gaat dus niet zozeer om de onmogelijkheid het uitsluitingsbeginsel toe te passen; het gaat erom dat sommige goederen niet in eigendom kunnen worden gehouden.

Bij de externe effecten ging het om het feit dat de handelingen van de ene persoon de eigendom van de andere(n) modificeert, de gebruikswaarde ervan vermindert of vermeerdert, of om het feit dat de eigendom van de ene aan zijn controle ontsnapt en de gebruikswaarde van de eigendom van de andere(n) wijzigt. Hier gaat het om het feit dat bepaalde middelen niet voor toeëigening vatbaar zijn, hetzij omdat ze de jure toebehoren aan een ander (bijv. zijn longen, zijn arbeid), hetzij omdat geen middel voorhanden is om het middel te controleren of om het te identificeren. Het is dan onmogelijk aan te tonen, niet alleen dat men het middel effectief heeft gebruikt, maar ook dat een ander op onrechtmatige wijze (zonder toestemming) zich meester heeft gemaakt van het middel of van de diensten die het kan leveren.

Het temmen, domesticeren of cultiveren van de natuur wordt begrensd door de technologische kennis waarover men beschikt, alsook door het kapitaal dat nodig is om die kennis operationeel te maken (kapitaal is gewoonlijk schaarser dan kennis). Is toeëigening technisch of economisch onmogelijk dan moet zij geschieden door toepassing van wat men de ,,rule of capture" noemt. Het kan technologisch onmogelijk zijn een eigendomsrecht over een school vissen te vestigen. Dit is waarschijnlijk nu niet meer het geval, maar het kan nog altijd waar zijn dat de investering om die technologie toe te passen economisch onverantwoord wordt geacht. In dat geval kan het eigendomsrecht, volgens de ,,rule of capture", enkel gelden voor

gevangen vis. Dit kan leiden tot overbevissing. In dat geval ligt cartelvorming, als overgangsvorm naar een monopolie over de vangst van een bepaalde vissoort in een bepaald gebied, voor de hand [29]. Dit is een volstrekt aanvaardbare markteconomische oplossing. Overigens hebben verschillende auteurs er met nadruk op gewezen dat overheidsinterventie inzake zeevisserij niet alleen tot zeer irrationele toestanden leidt, maar bovendien een constante bron van nationale en internationale conflicten is. Tenslotte is het de overheid die de vestiging van eigendomsrechten voor de ontginning van de zee in de weg staat: zij houdt de mens in relatie tot de zee kunstmatig in een toestand van jacht en voedselverzameling [30].

Hetzelfde geldt voor andere natuurlijke middelen, bijv. voor de oliewinning. Hoewel het perfect mogelijk is olievelden als eigendomseenheden te beschouwen, wordt in het positief recht dit recht gewoonlijk alleen toegekend voor naar de oppervlakte gepompte olie. Het veld zelf is een collectief goed voor alle exploitanten die zich een toegang tot het veld hebben kunnen verschaffen. Dit leidt tot overproduktie, en tot de meest irrationele vorm om olie te bewaren (in dure, brandgevaarlijke tanks, in plaats van in het ondergronds reservoir). Terwijl de eigenaar van een veld een politiek op lange termijn zou kunnen voeren, indien hij zich veilig voelt in de uitoefening van zijn eigendomsrecht, en weet dat er een markt is waarop zijn eigendom als geheel wordt gewaardeerd, leidt de collectivisering van het veld hetzij tot exploitatie volgens de ,,rule of capture", hetzij tot uitbating volgens een politiek op korte termijn. Dit laatste is het geval wanneer de overheid zelf het beheer op zich neemt, d.w.z. het veld uit de markt neemt: de politici en ambtenaren die de publieke eigendom beheren hebben er alle belang bij de middelen zo snel mogelijk uit te putten teneinde zoveel mogelijk van hun doelstellingen te kunnen realiseren voor zij het beheer aan hun opvolgers moeten afstaan — zij kunnen immers niet de gekapitaliseerde waarde van hun ,,eigendom" realiseren [31].

De voorbeelden die men gewoonlijk geeft tonen aan dat collectieve goederen niet zozeer overheidsingrijpen justificeren, dan wel goederen zijn die de overheid als ,,publieke eigendom" voor zichzelf heeft gereserveerd. Het schoolvoorbeeld is landsverdediging (het land is toevallig altijd het grondgebied van de staat). Landsverdediging wordt voorgesteld als een collectief consumptiegoed: eens de landsverdediging geproduceerd, kan geen enkel burger van het voordeel ervan worden uitgesloten — of hij nu betaald heeft of niet.

Het is echter duidelijk dat nationale defensie geen homogeen collectief goed is: het is een heel complexe veelheid van middelen die allemaal verschillende doelen dienen: gevechtsvliegtuigen zijn voor sommige doeleinden waardevoller dan tanks, keukenpersoneel waardevoller dan weerballonnen. De inventaris van middelen van een modern leger is onvoorstelbaar lang. Elke allocatie van middelen produceert een ander goed. Het is ondenkbaar dat elke allocatie voor elke burger precies dezelfde ,,verdedigingswaarde" zou hebben. Elke allocatie komt neer op een keuze: wie wordt in het belang van wie opgeofferd. Daarbij komt dat defensie gericht is tegen bepaalde vijanden, en dat niet alle burgers dezelfde opinie zullen hebben over wie de vijand is (in elk land zijn er potentiële ,,landverraders", collaborateurs en pacifisten voor wie de hele defensie-opzet waardeloos is).

Defensie is dus geen homogeen goed. Het is ook geen collectief goed in de zin dat elke burger er gebruik van kan maken zo hij dat wenst; men kan eerder spreken van gedwongen consumptie. Het is ook geen collectief consumptiegoed wanneer we de lange termijn beschouwen: vermits het een geproduceerd goed is, en geen overvloedige natuurlijke factor (zoals de lucht of de aantrekkingskracht van de aarde), is elke produktiebeslissing ook een beperking van de consumptie van andere goederen, en een keuze voor de belangen van bepaalde categorieën van burgers en tegen de belangen van andere categorieën van burgers. Het is wel een collectief goed in de zin dat de geproduceerde middelen — en produktie begint hier met belastingheffing — ,,publieke eigendom" zijn.

Overigens zijn er genoeg voorbeelden in de geschiedenis die erop wijzen dat gemeenschappelijke verdediging zowel op vrijwillige basis als op basis van commerciële dienstverlening kan verstrekt worden. Hetzelfde geldt voor de verstrekking van politiediensten. De inadequatie van politiebescherming, de arbitraire allocatie van middelen en manschappen, leiden in vele landen tot de vorming van commerciële organisaties gespecialiseerd in het verschaffen van bescherming waarnaar een door de overheid onbevredigde vraag bestaat. De markt werkt hier even coördinerend als op andere terreinen [32].

Straatverlichting is een ander veelgeciteerd voorbeeld. ,,Ook de stedeling die gekant is tegen straatverlichting of die niet in staat is een straatlantaarn te bekostigen krijgt willens nillens een verlichte voorgevel" [33]. Dit is niet het probleem. Indien ik in mijn voortuin een

Rodin plaats, dan krijgt elke buurtbewoner een kunstwerk in zijn buurt, of hij dit nu kan of wil bekostigen of niet. Dit is geen reden om de plaatsing van kunstwerken in voortuinen over te hevelen naar de overheid. Het ,,probleem" is dat iedereen er belang bij zou hebben te wachten tot anderen de straat verlichten, en dat uiteindelijk de straat onverlicht zou blijven omdat iedereen op iedereen wacht. We hebben reeds gezien dat dit alleen een probleem is voor diegenen die menen dat er willens nillens voor straatverlichting moet gezorgd worden. Afgezien daarvan moet men er rekening mee houden dat straten zelf perfect individualiseerbare goederen zijn, die enkel door overheidsbeslissingen ,,publieke eigendom" geworden zijn. Het is even onwaarschijnlijk dat de eigenaar van een straat zou weigeren zijn straat te verlichten indien deze extra dienstverlening de kapitaalwaarde van zijn eigendom zou verhogen, als dat de eigenaar van een supermarket zou weigeren zijn zaak adequaat te verlichten. Indien hij het initiatief daarvoor aan de klanten zou moeten overlaten, dan zou het argument voor overheidsingrijpen evengoed voor supermarkets gelden.

Collectieve goederen leveren geen voorbeelden van marktfalingen: het probleem is juist dat belangrijke middelen en rechten aan het marktmechanisme onttrokken zijn [34]. Men kan de kosten van gecollectiviseerde goederen niet aan marktfalingen toeschrijven, ook niet wanneer de collectivisering op vrijwillige basis is tot stand gekomen.

Het belangrijkste middel dat de overheid aan het marktmechanisme onttrokken heeft is het geld. In een geldeconomie is valsmunterij een misdaad: men geeft munten uit die niet het opgegeven gewicht of de opgegeven samenstelling hebben; men geeft titels uit die recht geven op een onbestaande hoeveelheid geld. De mate waarin bedrog afwezig is, is, zoals we gezien hebben, bepalend voor de mate waarin het marktproces optimaal kan werken. Dit geldt voor valsmunterij evenzeer als voor andere vormen van bedrog. Er bestaan echter geen geldeconomieën meer. In de moderne staatshuishoudingen hebben de ,,wettelijke betaalmiddelen" de plaats van het geld ingenomen. De overheid zelf pleegt valsmunterij op grote schaal [35], en niet alleen treedt zij niet tegen zichzelf op, zij maakt pogingen van haar burgers om zich tegen haar manipulaties van de koopkracht te beschermen illegaal: zij neemt maatregelen om haar ,,monetaire politiek" te beschermen tegen ,,speculanten", tegen ,,kapitaalvlucht", enz.; zij maakt het gebruik van ,,haar" geld

verplicht voor allerlei doeleinden, en zoekt contact met andere overheden om de laatste hindernissen voor het voeren van een niet door economische realiteiten geremd beleid op te ruimen. Waar geld geen marktfenomeen is, kan men eigenlijk niet van een markteconomie spreken : in een systeem van bijna universele indirecte ruil speelt het indirect ruilmiddel in alle transacties mee. Men mag zich afvragen of onder die voorwaarde wel enige empirische relevantie aan het begrip ,,marktfaling" kan gegeven worden. Het feit dat de meeste economisten, zoals het grote publiek, nog nauwelijks het optreden van de overheid in de monetaire sector als een interventie in het marktproces ervaren verandert daar niets aan [36].

C. MONOPOLIEVORMING

,,Another question on which orthodoxy has led us into great confusion is monopoly. Generally, in the orthodox scheme, monopoly is a Bad Thing... But competition, surely, is the main cause of monopoly? How can it be that to lower prices, expand markets, undersell rivals, is a Good Thing, but that the firm that succeeds in overcoming these difficulties and remains in possession of the field is a wicked monopolist?... [C]ompetition, driving out the inefficient, will create more monopolies. Is that what we want?" [37]. De idee dat competitieve acties uiteindelijk geconsumeerd worden in de zege van de sterkste is een flagrante misconceptie, in stand gehouden door de statische analyse van het dynamisch marktproces, dat voorgesteld wordt als een soort afvallingskoers: in elke periode worden een aantal ondernemingen uitgeschakeld, er komen er geen bij. Dit is economische analyse volgens het ,,Tien Kleine Negertjes"-model: eerst waren er tien, dan nog negen, dan nog acht... Aan de basis ligt de opvatting dat mededinging een strijd van de ene onderneming *tegen* de andere is, en niet de soms nogal potsierlijke pogingen van verschillende ondernemingen om dezelfde groep consumenten ervan te overtuigen dat ze best een fractie van hun inkomen zouden besteden aan die of die produkten en diensten. Beschouwen we het marktproces als coördinator, dan valt het oog onmiddellijk op de continue oprichting van nieuwe ondernemingen.

Overigens gaat de redenering dat mededinging tot monopolievorming leidt zelfs niet op voor het aan de basis ervan liggend model: de strijd om politieke macht. De partij, groep, bende, die als overwinnaar uit een strijd om de macht komt is daarom nog niet verzekerd dat zij die macht onbeperkt zal kunnen behouden; tenzij

zij op bruut geweld vertrouwt, moet zij trachten zich aantrekkelijker te maken dan potentiële uitdagers.

Op een vrije markt kan een monopolistische (of oligopolistische) organisatie van een bepaalde sector zich enkel handhaven indien de individuen, de consumenten en werknemers, van oordeel zijn dat zij beter gediend worden door de monopolist dan door een ander: er is geen markt voor de nieuwkomer. De monopolist moet erover waken dat er geen ,,entrepreneurial opportunity" open komt. Hij kan wel trachten potentiële concurrenten om te kopen door hun iets te bieden dat zij meer op prijs stellen dan de opbrengst die zij verwachten van hun coördinatiepoging, maar het is duidelijk dat deze politiek alleen maar nieuwe concurrenten aanlokt: zij kunnen nu op twee paarden wedden. Potentiële concurrentie is evenzeer een element op de markt als actuele. Zoals HAYEK opmerkt: ,,[The] main effects [of competition] are usually operating, even if more slowly, so long as it is not outright suppressed with the assistance or tolerance of the state" [38].

Vele economisten — waarschijnlijk aangespoord door de wens om aan ,,zuivere" economie te doen, en alle economische begrippen enkel te definiëren in termen van andere economische begrippen — hebben de oorspronkelijke definitie van ,,monopolie", zoals gegeven door de zeventiende eeuwse jurist Lord COKE, uit het oog verloren: ,,A monopoly is an institution or allowance by the king, by his grant, commission or otherwise, to any person or persons, bodies politic or corporate, for the *sole* buying, selling, making, working, or using of anything, whereby any person or persons, bodies politic or corporate are sought to be restrained of any freedom or liberty that they had before, or hindered in their lawful trade" [39].

De idee dat monopolies ,,slecht" zijn vindt zijn oorsprong in de ,,restraints of trade" opgelegd door de overheid — een permanente basis van sociale en politieke onrust doorheen de geschiedenis. Indien men deze waardering van monopolies overdraagt naar een op een andere wijze gedefiniëerd begrip van monopolies (bijv. ,,alleenverkoper" — bijna iedere verkoper is een alleenverkoper door het feit dat geen twee verkopers een identiek pakket aanbieden: plaats van de vestiging en persoon van de verkoper spelen bijna altijd een rol in het pakket zoals de koper het ziet), dan komt men tot de idee dat ook de door de markt getolereerde monopolies moeten bestreden worden, en dat, ,,in de naam van de vrije markteconomie" (sic), onnodige, d.w.z. nu eens echt verspillende concurrentie moet in het

leven geroepen worden. Deze absurditeit ligt aan de basis van de artikelen 85 en 86 van het Verdrag van Rome, de Sherman Act in de U.S.A. (antitrustwetgeving) en van wettelijke maatregelen in bijna alle landen van de westerse wereld. Aangezien de overheid echter voortdurend nieuwe monopolies schept (hetzij rechtstreeks, hetzij door haar fiscale, sociale en andere maatregelen, bijv. in verband met ruimtelijke ordening), kan zij in feite doen wat zij wil. Antitrust is een vorm van privilegiëring voor ondernemingen die door de deelnemers aan het marktproces als overbodig worden beschouwd, en van bestraffing van bedrijven die het vertrouwen van de consumenten genieten — het is dus niets anders dan de substitutie van de waarderingen van alle individuen op de markt door het oordeel van de overheid [40].

Er zijn andere gevallen. Soms wordt de ,,varkenscyclus" geciteerd als een marktfaling, al is het moeilijk te aanvaarden dat de prehistorische bouwers van Stonehenge er in geslaagd zouden zijn de complexe cycli van de hemellichamen te leren kennen, terwijl de boeren er maar niet in zouden slagen hun vak te leren. Misschien zit het feit dat de landbouw een van de meest gereglementeerde bedrijfstakken is, waarin zelfs de meest inefficiënte ondernemers continu worden gesubsidiëerd, daar wel voor iets tussen.

Soms wordt beweerd dat de markt geen rechtvaardige inkomensverdeling tot stand kan brengen. Zo schrijft SAMUELSON dat ,,The invisible hand will only maximize total social utility provided the state intervenes so as to make the initial distribution of dollar votes ethically proper" [41]. Het marktproces is echter een continu proces, er is geen initiële verdeling, er is geen distributieprobleem los van de handelingen die het marktproces constitueren. Trouwens, hoe vaak moet de overheid ,,corrigeren"? Elke eeuw, elk jaar, elke dag, elk uur? En waarom zouden de individuen, in hun capaciteit van handelende, anticiperende, speculerende wezens, die ingrepen niet in hun plannen gaan inbouwen? Waarom zouden ze niet leren uit hun ervaringen? Waarom zouden ze niet oordelen dat het beter is van de partij der verdelers te zijn dan van de partij wier produkt opgeëist en herverdeeld wordt? Het mag voor de economist dan al heel systematisch schijnen eerst een hoofdstuk over ,,produktie" en dan een hoofdstuk over ,,distributie" te schrijven, maar voor de handelende mens dekken de twee begrippen dezelfde realiteit. De norm is niet een rechtvaardige geldinkomensverdeling, maar een ieder voldoening schenkend ,,psychisch inkomen" — en dat is iets

wat de meeste mensen eerder door hun uitgaven verwerven dan door beroepsactiviteiten. Zolang de mens produceert om te consumeren moet men er rekening mee houden dat sommigen nu produceren om nu te consumeren, terwijl anderen, meer op de toekomst gericht, hun huidige consumptie beperken om later een breder keuze-pakket ter beschikking te hebben. Het gaat hier om tegengestelde levensstijlen. Het zijn deze levensstijlen die ,,sociale ongelijkheid" scheppen, maar het is naïef te geloven dat men deze ongelijkheid opheft door een herverdeling van geldinkomens [42]. Overigens is liefdadigheid een bron van psychisch inkomen — voor de gever in een vrije markteconomie, voor de overheidsfunctionarissen die de middelen van anderen herverdelen in een gemengde economie. Het is moeilijk in te zien waarom vrijwillige liefdadigheid minder rechtvaardig zou zijn dan gedwongen liefdadigheid.

Uiteindelijk kunnen alle gevallen van ,,marktfalingen" herleid worden tot gevallen waarin de ,,communis estimato" van de deelnemers aan het maatschappelijk proces afwijkt van het oordeel van de waarnemer. ROTHBARD besluit: ,,Generally, these ethical views are clothed in the ,,scientific" opinion that, in these cases, free-market action is no longer optimal, but should be brought back into optimality by corrective State action. Such a view completely misconceives the way in which free-market action is *ever* optimal. It is optimal, not from the standpoint of the personal ethical views of an economist, but from the standpoint of the free voluntary actions of all participants and in satisfying the freely expressed needs of the consumers. Government interference, therefore, will necessarily and always move away from such an optimúm" [43]. In elk geval ligt de bewijslast duidelijk bij diegenen die menen dat agressie een rechtvaardig middel is om hun waarde-oordelen aan anderen op te dringen.

IV. APPENDIX: KOSTEN EN INSTITUTIONELE CONTEXT VAN DE VRIJE MARKTECONOMIE

A. Constitutioneel gezien is de vrije markteconomie een economisch systeem van relaties tussen soevereine eigenaars. Zij onderscheidt zich van andere markteconomische stelsels door het feit dat *ieder* individu soeverein eigenaar is van de totaliteit van zijn persoon, en door het feit dat ieder individu het recht heeft andere middelen in

eigendom te verwerven. Het eigendomsrecht over de persoon is gegeven: het kan niet, zoals het eigendomsrecht over niet-menselijke middelen, door aanwending of ontginning gevestigd worden, en is ook niet overdraagbaar.

Het soevereiniteitsrecht van de eigenaar is drieledig: 1) het *ius utendi* — het recht op het ongestoord gebruik van de middelen die hij in eigendom heeft; 2) het *ius fruendi* — het recht op de ongestoorde toeëigening van de vruchten en aanwassen van zijn eigendommen, en van de produkten die hij met inzet van zijn middelen produceert; 3) het *ius abutendi* — het recht de middelen die hij in eigendom heeft te vernietigen, te modificeren, en (met inachtneming van de bovenvermelde uitzondering) weg te schenken en te verkopen; de diensten die deze middelen kunnen leveren aan anderen ter beschikking te stellen(al dan niet in ruil voor een bepaalde tegenprestatie); en zijn uitoefening van al deze rechten unilateraal of contractueel te beperken.

De rechten van de ene eigenaar impliceren uiteraard plichten voor alle andere eigenaars. Niemand heeft het recht zich de eigendom van een ander toe te eigenen, noch gebruik te maken van de diensten die de eigendommen van een ander kunnen leveren, noch de substantie ervan te wijzigen (bijv. door geluidshinder), indien hij daarvoor geen toestemming heeft gekregen. Elke eigenaar heeft derhalve de plicht zijn eigendom zodanig aan te wenden en te controleren dat geen der eigendomsrechten van een ander worden geschonden, en zodanig dat de andere eigenaar niet gehinderd wordt in het uitoefenen van een activiteit die zelf niet hinderlijk is voor de buren. Hieruit volgt dat, hoewel de *waarde* van een eigendom afhankelijk kan zijn van de activiteiten van anderen, de eigenaar geen verhaal heeft wanneer deze activiteiten geen schending van de eigendomsrechten, zoals hierboven bepaald, uitmaken: de eigenaar draagt het risico van waardeverminderingen voortvloeiend uit natuurlijke en sociale oorzaken, zoals hij geniet van waardevermeerderingen.

Algemeen geldt het principe van de volledige persoonlijke aansprakelijkheid voor intentionele en nalatige schendingen van de eigendomsrechten in de persoon en de middelen van een ander. Het is hier niet de plaats in te gaan op de strafrechtelijke instituties verenigbaar met de principes van een vrije markteconomie.

In de institutionele vrije markteconomie moeten de eigenaars individueel of in samenwerking instaan voor de bescherming en afdwinging van hun eigendomsrechten, hetzij via vrijwillige uitgaven

aan coöperaties of aan ondernemingen gespecialiseerd in de preventie en detectie van dergelijke schendingen, hetzij via belastingen [44]. Dit laatste alternatief, zelf reeds een schending van de individuele soevereiniteitsrechten, impliceert dat de samenstelling van de bundel beschermingsdiensten in het aanbod niet gecoördineerd is met de behoeften aan specifieke diensten in deze sector ; dat de individuen ertoe geneigd zullen zijn meer eigendommen te vergaren dan ze zelf bereid zijn te beschermen, en dat sommige middelen verwaarloosd worden omdat het eigendomsrecht erover niet voldoende beschermd wordt en de nodige middelen worden opgeëist voor de bescherming van minder gewaardeerde goederen. Selectieve bescherming behoort hier tot de mogelijkheden, zodat controle over de besluitvorming van de overheid een waardevol goed kan worden — temeer omdat de overheid het, vanwege haar monopolie, in vele gevallen voordeliger zal vinden over te gaan tot preventieve bescherming onder de vorm van beperkingen van de individuele soevereiniteitsrechten (input-controle), en dus kan overgaan tot manipulatie van prijseffecten.

Het blijkt bovendien dat de politieke mededinging, zelfs indien die vrij vreedzaam verloopt (democratische procedure), niet in staat is dezelfde effectieve controle over de centrale besluitvorming aan de burger te geven als de economische mededinging [45]. De ,,Managerial Revolution'', en de ermee samengaande ,,separation of ownership and control'', is begonnen in de staatsapparaten en breidt zich uit naarmate deze meer en meer activiteiten onder hun bevoegdheid brengen : het is alleszins ironisch dat men ze ,,ontdekt'' heeft in een domein waarin ze vanwege de competitieve omgeving, zowel op het vlak van de inputs als op het vlak van de outputs, het minst uitgesproken is(de grote ondernemingen), en niet in de overheidsdiensten, overheidsbedrijven, bedrijven van openbaar nut, de sterk gereglementeerde en/of gesubsidiëerde bedrijven, de coöperatieven, stichtingen, verenigingen zonder winstoogmerk, bureaucratische organisaties als vakbonden en partijen, enz. En het is nog veel ironischer dat diegenen die nu Adam Smith's vrees voor grote ondernemingen tot een theorie hebben verheven er een reden in vinden om de coördinerende rol van de mededinging in twijfel te trekken [46].

De idee dat bescherming niet op de markt geleverd kan worden, omdat het een preliminaire basisvoorwaarde is voor de werking van de markt, berust op twee vergissingen : de ene van economische, de andere van politieke aard. Het is uiteraard waar dat ,,bescherming'' essentiëel is voor de goede werking van de markt, maar

het is ook waar dat ,,voeding'', ,,huisvesting'', ,,opvoeding'', ,,energie'', ,,ontspanning'', ,,kleding'', zelfs ,,papier'', enz., enz., minstens even essentieel zijn voor de goede werking van de markt onder realistische omstandigheden. Mensen die in deze termen denken komen er allicht toe slogans te onderschrijven als ,,Grond is geen waar'', ,,Opvoeding is geen waar'', ,,Papier is geen waar''. In de economische realiteit gaat het echter nooit om dergelijke abstracte categorieën als ,,bescherming'', ,,grond'', ,,arbeid'', ,,energie'', enz., maar altijd om de relevante (marginale) eenheden in een concrete context. De markt kan geen ,,bescherming'' als abstracte categorie leveren, maar ze kan evenmin ,,schoeisel'' leveren — maar dat schijnt geen bezwaar te zijn voor wie schoenen of pantoffels of een electronisch alarmsysteem of een nachtwaker nodig hebben. De tweede vergissing berust op een verwarring tussen de basis van elke samenleving — het engagement t.o.v. de constitutionele regels van het maatschappelijk verkeer zoals dat tot uiting komt in een wijdverspreid rechtvaardigheidsgevoel en een vrij stabiele publieke opinie — en de specifieke instituties die in concrete situaties instaan voor de controle van specifieke activiteiten in het licht van hun verenigbaarheid of onverenigbaarheid met die basis. Een dergelijke basis is essentiëel, maar het is daarmee niet bewezen dat de gepaste instituties de vorm moeten aannemen van een staat, d.w.z. een organisatie die tracht een effectief machtsmonopolie over een bepaald territorium te doen gelden, vooral niet wanneer men bedenkt dat die territoriale organisatie van de rechtsbescherming evenmin een werkelijke rechtsbescherming kan waarborgen als om het even welk ander institutioneel systeem, en in elk geval het ontevreden individu en de ontevreden groep het recht ontzegt zijn steun of bijdrage stop te zetten en aan de geboden diensten te verzaken.

B. Het spreekt vanzelf dat het marktproces coördinatie-kosten meebrengt; deze zijn echter geen objectieve gegevens, maar zoals alle economische kosten subjectieve oordelen. Het kosten-begrip is essentiëel een *ex ante* begrip, en in dat opzicht niet verschillend van andere praxeologische begrippen [47].

Men heeft — terecht — gesteld dat de eigendomsrechten klaar en duidelijk moeten bepaald zijn, maar heeft er dan aan toegevoegd dat het er niet op aan komt hoe ze verdeeld worden, en dat men in concreto moet nagaan hoe welzijnsbevorderende modificaties van een gegeven verdeling zo efficiënt mogelijk kunnen gerealiseerd wor-

den [48]: door marktcoördinatie of door het dwangmatig ingrijpen van de overheid, bijv. door de individuen te verplichten een door de een of andere administratie op de een of andere wijze ,,berekende'' [49], zogezegd ,,optimale'' hoeveelheid luchtvervuiling in *hun* longen op te nemen. Deze stellingen zeggen niets over de rechtvaardigheid van de initiële eigendomsverdeling, noch over de rechtvaardigheid van de wettelijke regeling van de overdracht van eigendommen, noch over de realiteitszin van de keuze van het begrip ,,economische efficiëntie'' als maatstaf, vooral wanneer men toegeeft dat ,,in principle, the solution to be sought is that which would have been achieved if the institution of private property and the pricing mechanism were working well'' [50]. Zoals de Engelsen zeggen: ,,One cannot have his cake and eat it too''! De idee dat men het mathematisch marktmodel als gemene maat voor de vergelijking van de markteconomische en de politieke coördinatie-kosten kan aanwenden negeert het feit dat men hier met twee incommensurabele kosten-begrippen te doen heeft: aangezien kosten enkel kunnen gedragen worden door de persoon die de beslissing neemt — in het ene geval de burger, in het andere een ambtenaar of politicus —, en enkel zin hebben wanneer ze in verband gebracht worden met een concrete individuele keuze-situatie, moet men kiezen wiens welzijn nu eigenlijk telt. Er zijn mensen die beweren dat slavernij moet veroordeeld worden omdat het een inefficiënt systeem is — dat zou dan een waarde-vrije, ,,wetenschappelijke'' veroordeling zijn [51]. Maar slavernij is alleen maar inefficiënt indien men het welzijnsverlies van de slaven meetelt. Maar slaven zijn eigendommen, polyvalent vee: is veeteelt inefficiënt omdat het welzijn van het vee op weg naar het slachthuis aan de lage kant ligt? Vanuit het oogpunt van de soevereine leden van een slavenhoudende gemeenschap is slavernij een ,,efficiënt'' systeem. Vanuit het oogpunt van de soevereine besluitvormers in de staatshuishouding is overheidsdwang ongetwijfeld ook ,,efficiënt'' — omdat hun kosten slechts de alternatieven zijn die zij zelf zien. Om BASTIAT te parafraseren: zij zien wat zij zien, maar zij zien niet wat een ander ziet.

De pseudo-exacte vergelijkingen in dollars of andere geldeenheden die men weleens in de literatuur aantreft hebben uiteraard weinig betekenis bij het afwegen van markteconomische en politieke coördinatie-kosten: er is geen reden om aan te nemen dat de relevante marktprijzen niet de weerspiegeling zullen zijn van speculatie omtrent de uitkomst van dergelijke politieke besluitvormingsproblemen. Alleen nog maar de mogelijkheid van politieke interventie is derhalve

reeds een relevant markt-gegeven.

De coördinatie-kosten op de markt schijnen inderdaad indrukwekkend wanneer er vele partijen in het geding zijn. Men mag hier echter niet de historische context uit het oog verliezen: onze technologieën, steden, gebruiken, instellingen, enz., zijn in grote mate gevormd door de eeuwenlange evoluties binnen een kader van verregaande beperkingen van de soevereiniteitsrechten van de individuen — *alle* individuen. Er zijn mij geen historische realisaties van het constitutioneel kader van de vrije markteconomie bekend. Maar het constitutioneel kader van een samenleving werkt uiteraard als een selectie-principe: wanneer wetgever en rechtbanken in de industriële vooruitgang een hogere waarde zien dan in de bescherming van de individuele eigendomsrechten, dan mag men verwachten dat erg vervuilende maar goedkoop en veel producerende technologieën er gemakkelijk in zullen slagen al het beschikbare kapitaal naar zich te trekken [52]; wanneer straten als collectieve goederen worden beschouwd, dan mag men verwachten dat hun patroon zich niet zal richten naar de eisen van een rationele uitbating. Dat markt-coördinatie i.v.m. bijv. luchtvervuiling nu zo'n onoverkomelijk probleem lijkt is tenminste in belangrijke mate het gevolg van de eeuwenlange toepassing van een selectieprincipe, dat een negatie van de constitutie van de vrije markt is. En het is tekenend dat men ter oplossing van de verkeers- en leefbaarheidsproblematiek van de moderne steden begint te zoeken in de richting van straten met een min of meer gespecialiseerde functie (woonerven, wandelstraten, winkelstraten, verbindingsstraten, industrieparken, enz.), waarvan men kan zeggen dat ze zich spontaan zouden ontwikkeld hebben indien de bestemming van straten in privaat beheer zou geweest zijn.

De kosten van de markt-coördinatie worden bovendien vaak overdreven. Men mag niet vergeten dat de sociale context van de markteconomie niet leeg is: teveel auteurs vertrekken van de idee dat de leden van een vrije marktsamenleving inzichzelf gesloten atomen zijn, zelfzuchtig, afgescheiden van elke gemeenschap, enkel handelend in overeenstemming met hun persoonlijke grillen [53]. Dit beeld mag dan al bijzonder geschikt zijn voor de mathematische modellenbouwers, het is er niet minder vals om [54]. Vele auteurs leggen trouwens de schuld voor de uitholling van de sociale context van onze moderne samenlevingen bij de staatsapparaten zelf [55]. De rol van transactie- en andere coördinatie-kosten mag men niet beoordelen in een zuiver atomistische context of vanuit een thermodynamisch mo-

del van de economie: sociale structuren, conventies, instituties en andere coördinatie-schemata kunnen als marktfenomenen — d.w.z. als uitkomsten van vrijwillige coördinaties — worden geduid (bijv. met behulp van de speltheorie) [56], en doen dienst als ,,marktgegevens'' bij het oplossen van andere coördinatieproblemen.

Men kan ook aantonen dat zelfs ,,zuiver'' collectieve goederen — ook indien hun produktie de speltheoretische structuur van het ,,Prisoner's Dilemma'' heeft — door spontane coöperatie kunnen worden geleverd, onafhankelijk van de grootte van de groep [57], wanneer aan bepaalde epistemische voorwaarden is voldaan [58]. Zien we af van het feit, benadrukt in de tekst, dat de meeste collectieve goederen die de economisten bezighouden quasi-collectieve of gecollectiviseerde goederen zijn, dan volgt overigens niet dat collectieve goederen — en externe effecten in het algemeen — een argument leveren voor overheidsingrijpen, indien men daarbij veronderstelt dat een ,,overheid'' territoriaal georganiseerd moet zijn en over een machtsmonopolie moet beschikken [59]. Daarbij komt dat, zoals Olson heeft aangetoond, de oplossing van het *free rider*-probleem enkel de beschikbaarheid van ,,selective incentives'' vergt, en niet, zoals vaak stilzwijgend wordt aangenomen, van *negatieve* ,,selective incentives'' [60]. En zelfs indien dit wel het geval zou zijn, dan zou nog altijd niet volgen dat deze de vorm moeten aannemen van dwang, d.w.z. van dreiging met of uitvoering van agressieve schendingen van de eigendomsrechten over de persoon of de bezittingen van een individu, zoals belastingheffing, onteigening, opsluiting. Men onderschat dan de mogelijkheid om door economische en sociale controle, in de vorm van boycot, het verbreken van sociale en zakelijke contacten, enz., misschien veel effectiever sancties toe te passen.

Dat de organisatie van deze acties ,,kosten'' meebrengt valt niet te loochenen. Maar precies hier is het belangrijk te wijzen op het feit dat sociale structuren en gedifferentiëerde sociale posities deze kosten veel lager houden dan zou blijken uit een voorstelling van de markt als een amorfe massa in zichzelf gekeerde atomen. Meer bepaald is het relevant te wijzen op het bestaan van leiders en opinie-makers, mensen met aanzien, ,,autoriteiten op een of ander theoretisch of practisch gebied'', enz., wier effectiviteit vaak veel groter is dan die van het politiek of administratief overheidspersoneel, en in elk geval een directe functie is van de mate waarin zij ,,gevolgd'' worden, d.w.z. volgelingen hebben. En hun volgelingen zijn mensen die hen *wensen* te volgen: hun effectiviteit weerspiegelt, zoals elke effectiviteit op de

markt, de intensiteit van de preferenties van de ,,basis''. Men kan overigens moeilijk ontkennen dat politici meestal pas op de ,,bandwagon'' springen wanneer deze voldoende vaart heeft gekregen, en dat het ,,charisma'' van de leider ook door het politiek overheidspersoneel niet versmaad wordt [61].

Tenslotte wil ik erop wijzen dat ook de onderneming zelf kan verklaard worden als een spontane marktrespons op het ,,free rider''-probleem in de context van de coördinatie van de bijdragen, die verschillende inputs (die elk aan een andere persoon of groep toebehoren) leveren aan een door een team te verwezenlijken produktie [62]. Deze verklaring druist in tegen de marxistische idee dat men de efficiëntie van de kapitalistische onderneming kan behouden zonder de kapitalistische eigendomsstructuur te handhaven [63]. Zij impliceert echter vooral dat niet-autoritaire, op wederzijdse toestemming rustende relaties volstaan om met succes situaties te confronteren die, wanneer men ze loskoppelt van de concrete keuze-situaties (en dus kosten) van de individuen, schijnbaar uitsluitend door dwangmaatregelen kunnen worden opgelost.

Het constitutioneel kader van de vrije markteconomie — dat in essentie niet meer is dan de oplossing van het probleem hoe men in een wereld gekenmerkt door schaarste, zowel van middelen als van kennis en van altruisme, een principiële gelijkberechtiging van alle individuen kan verzoenen met de onherleidbare individualiteit van elke persoon — is slechts een kader. Welke specifieke instellingen zich daarin kunnen ontwikkelen en handhaven is niet eenduidig bepaalbaar. Of zo'n samenleving moreel hoogstaand zal zijn hangt af van de mensen die erin leven: ,,The worth of a State'', schreef J.S. MILL, ,,in the long run depends on the worth of its citizens''. Het is mij niet bekend dat deze relatie ook kan omgekeerd worden.

[1] L. MISES: *Theory and history*, Yale, New Haven, 1957; id.: *Human action: a treatise on economics*, Yale, New Haven, 1949, blz. 30-71.

[2] M. EYSKENS: *Bouwstenen van de gemengde economie*, Standaard, Antwerpen, 1976, blz. 408.

[3] M.N. ROTHBARD: ,,The austrian theory of money'', in E.G. DOLAN (ed.): *The foundations of modern austrian economics*, Sheed & Ward, Kansas City, 1976, blz. 165.

[4] L.M. LACHMANN: *Macro-economic thinking and the market economy*, Institute of Economic Affairs, London, 1973, blz. 37.

[5] V. PARETO: *Manuel d'économie politique*, 1927², blz. 234.

[6] De marginale substitutieverhoudingen voor elk paar factoren moeten gelijk zijn in al hun verschillende aanwendingen.

[7] M.N. ROTHBARD: *Man, economy and state*, Nash, Los Angeles, 1970, blz. 544-50.

[8] L. MISES: ,,Economic calculation in the socialist commonwealth'', in HAYEK (ed.): *Collectivist economic planning*, Routledge & Kegan Paul, London, 1935, 87-130; Mises: *Human action*, blz. 694-711.

[9] F.A. HAYEK: ,,The uses of knowledge in society'', in *American Economic Review*, 35, 1945, blz. 519 (Opgenomen in HAYEK: *Individualism and economic order*, Routledge & Kegan Paul, London, 1976, blz. 77).

[10] Cf. voor enige kritische beschouwingen over de markt-als-computer, J.M. BUCHANAN: ,,What should economists do?'' in *Southern Economic Journal*, 30, 1964, blz. 213-222.

[11] De term is van G.L.S. SHACKLE: *A scheme of economic theory*, Cambridge, 1965. Zie vooral SHACKLE: *Epistemics and economics: a critique of economic doctrines*, Cambridge, 1972.

[12] HAYEK: ,,Economics and knowledge'', *Economica*, 4, 1937, blz. 33-54.

[13] De handelingen die hypothesen testen zijn ongetwijfeld nooit kritisch genoeg om alle voor de plannende mens relevante informatie aan het licht te brengen: ,,We may well have a position of equilibrium only because some people have no chance of learning about facts which, if they knew them, would induce them to change their plans''. (HAYEK, *op. cit.*, blz. 53). Zo'n ,,HAYEK-equilibrium'' is nog altijd geen op perfecte informatie steunend ,,algemeen evenwicht''.

[14] L.M. LACHMANN: ,,On the central concept of austrian economics: 'market process''', in DOLAN, *op. cit.*, blz. 126-132. Vooral blz. 131: ,,The divergence of expectations, apart from being an obstacle to equilibrium, has an important positive function. *It is an anticipatory device*. The more extended the range of expectations, the greater the likelihood that somebody will catch a glimpse of things to come and be 'right'''.

[15] De term ,,coördinatie'' is ontleend aan I.M. KIRZNER: *Competition and entrepreneurship*, Chicago, 1973, blz. 218.

[16] *Idem*, blz. 20: ,,A competitive process proceeds because [entrepreneurs] are engaged in an incessant race [to keep offering the most attractive opportunities to other market participants]... Entrepreneurship can *never* be immune from the competitive pressure''.

[17] HAYEK: ,,The meaning of competition'', in id.: *Individualism etc.*, *op. cit.*, blz. 106.

[18] HAYEK: *The constitution of liberty*, Chicago, 1962; id.: *Law, legislation and liberty*, Routledge & Kegan Paul, London, 1973 (vol. 1); MISES: *Human action, op. cit.*, blz. 257-59; ROTHBARD: *Man, economy and state, op. cit.*, ; id.: *For a new liberty*, Macmillan, New York, 1973.

[19] Niet alle vrije markteconomisten denken daarbij aan staten. ROTHBARD argumenteert dat bescherming tegen agressie best op de markt kan geleverd worden (*For a new liberty, op. cit.*, blz. 219-252). Zie ook B. LEONI: *Freedom and the law*, Nash, Los Angeles, blz. 59-96, en de werken van HAYEK geciteerd in noot 18 voor opinies over de rol van het privaat recht.

[20] 'Rechtmatig' staat voor 'zonder agressie', niet voor 'volgens de wet'.

[21] De term is van H. DEMSETZ: ,,Information and efficiency: another viewpoint", in *Journal of Law and Economics*, 12, 1969, blz. 1.

[22] L. KOHLBERG: ,,The child as a moral philosopher", *Psychology Today*, 2, 1968, blz. 25-30.

[23] ROTHBARD: *Man, economy and state, op. cit.*, blz. 560-566.

[24] Precies hoe dit moet gebeuren is een kwestie die hier niet kan behandeld worden.

[25] Zij kunnen derhalve ook een weerslag hebben op prijsbewegingen. Niemand is echter eigenaar van de marktwaarde van zijn middelen: niemand is eigenaar van de ,,communis estimatio" van de markt — ook niet de overheid, al pretendeert zij (als ,,vertegenwoordiger van de gemeenschap") vaak het recht te hebben op de vermeerdering van de marktwaarde, en de plicht (sommige) leden van de gemeenschap te vergoeden voor de daling van de marktwaarden van hun middelen. Dit betekent gewoon dat men de marktcoördinatie uitschakelt.

[26] Andere ,,marktimperfecties", voortkomend uit onvolledige informatie, kunnen gemakkelijk geduid worden op de wijze van par. 1 hierboven.

[27] MISES: *Human action, op. cit.*, blz. 655-661.

[28] J.M. BUCHANAN: ,,Is economics the science of choice", in E. STREISSLER (ed.): *Roads to freedom. Essays in honor of F.A. Hayek*, Routledge & Kegan Paul, London, 1969, blz. 47-64.

[29] Cf. Gordon TULLOCK: *The fisheries - Some radical proposals*, Bureau of Business and Economic Research, Univ. of South Carolina, 1962, voor een vroeg voorstel om eigendomsrechten in de oceanen toe te kennen.

[30] D.C. NORTH and R.L. MILLER: *The economics of public issues*, Harper and Row, New York, 1971. Vooral F.T. CHRISTY, Jr. and A. SCOTT: *The commonwealth of ocean fisheries*, John Hopkins, Baltimore, 1965.

[31] ROTHBARD: *Man, economy and the state, op. cit.*, blz. 828-9.

[32] ROTHBARD: *For a new liberty, op. cit.*, blz. 219-252.

[33] EYSKENS, *op. cit.*, blz. 408.

[34] I.v.m. verkeersoverlast, cf. F.H. KNIGHT: ,,Some fallacies in the interpretation of social cost", *Quarterly Journal of Economics*, 38, 1924, blz. 582-605; verder J.C. NELSON: ,,The pricing of highway, waterway and airway facilities". *American Economic Review - Proceedings*, May 1962, blz. 426 e.v.; R.W. POOLE, Jr. ,,Fly the frenzied skies..." in T.R. MACHAN: *The libertarian alternative*, Nelson-Hall, Chicago, blz. 193-207; voor radio-verkeer R. COASE: ,,The federal communications commission", in *Journal of Law and Economics*, 2, 1959, blz. 1-40; voor huurcontrole, M. WALKER (ed.) *Rent control: a popular paradox. Evidence on the economic effects of rent control*, The Fraser Institute, Vancouver, 1975.

[35] Het is te betreuren dat in de levendige discussie omtrent monetaire kwesties het vrije markt-perspectief niet aan bod komt. De inzet is nochtans groot: een fundamenteel debat, niet geremd door politieke omzichtigheid, is dringend gewenst. De openhartige, maar allicht naïeve hoop van vele economisten dat men zich door alles heen kan bluffen is beangstigend: ,,Als er ooit weer eens een beurspaniek kwam [zou de overheid] ingrijpen en zelfs gebruik maken van haar grondwettelijk recht geld te drukken zoveel er nodig was om de nationale moeilijkheden te overwinnen... Hier

ontmoeten we weer een van die gevallen waarin de voorbereiding tot heldhaftig (sic) optreden, dit optreden overbodig maakt". (SAMUELSON: *Handboek voor de economie*, Het Spectrum, Antwerpen, 1968, blz. 417-8). Over de beurspaniek, cf. ROTHBARD: *America's great depression*, Sheed & Ward, Kansas City, 1975.

[36] Met uitzondering van MISES, ROTHBARD en HAYEK (recent: *The de-nationalisation of money*, Institute of Economic Affairs, London, 1975) en enkele anderen, beschouwen de meeste auteurs het geldmonopolie van de politieke overheid als iets vanzelfsprekends.

[37] J. ROBINSON: *Economic philosophy*. Pelican Books, 1964, blz. 136. Goede discussies van het begrip en het verschijnsel 'monopolie' in ROTHBARD: *Man, economy and state*, hoofdstuk 10, en in KIRZNER, *op. cit.*

[38] HAYEK: „The meaning of competition", *op. cit.*, blz. 105.

[39] Geciteerd in R.T. ELY, e.a.: *Outlines of economics*, Macmillan, New York, 1917, blz. 190-1.

[40] D.T. ARMENTANO: *The myth of antitrust: economic theory and legal cases*, Arlington House, New York, 1972.

[41] *Collected scientific papers*, Cambridge, Mass., 1966, blz. 1410.

[42] E.C. BANFIELD: *The unheavenly city revisited*. Little & Brown, Boston 1974. Een boeiende benadering van de sociologie van de grote stad op basis van de idee dat mensen gekenmerkt worden door een plaats op de schaal „op het heden gericht" - „op de toekomst gericht". Men herkent hier onmiddellijk het voor de Oostenrijkse Economische School fundamentele begrip „tijdsvoorkeur". Cf. MISES: *Human action*, blz. 483-490.

[43] M.N. ROTHBARD: *Man, economy and state, op. cit.*, blz. 887.

[44] Cf. Gustave DE MOLINARI: „De la production de la sécurité", *Journal des économistes*, februari 1849, blz. 277-90 en „Onzième soirée", *Les soirées de la rue Saint Lazare*, Paris, 1849; M.N. ROTHBARD: *For a new liberty*, Macmillan, New York, 1973, blz. 219-253; R. NOZICK: *State, anarchy and utopia*, Basic Books, New York, blz. 10-25; G.S. BECKER & G.J. STIGLER: „Law enforcement, malfeasance and compensation of enforcers", *J. Legal Studies*, III, 1974; W.M. LANDES & R.A. POSNER: „The private enforcement of law", *J. of Legal Studies*, IV, 1975; ook R.A. POSNER: *Economic analysis of law*, Little, Brown, Boston, 1977², hoofdstuk 22.

[45] Cf. J. SCHUMPETER: *Capitalism, socialism and democracy*, Allen & Unwin, London, 1943, blz. 250-302; R.A. DAHL: *A preface to democratic theory*, Chicago U.P., 1956; L. MISES: *Human action, op. cit.*, passim; F.A. HAYEK: *The constitution of liberty, op. cit.*, passim, en *New studies in philosophy, politics, economics and the history of ideas*, Routledge & Kegan Paul, London, 1978, blz. 105-119, 152-164; A. BRETON: *The economic theory of representative government*, Chicago, 1977.

[46] A. BERLE & G. MEANS: *The modern corporation and private property*, Macmillan, New York, 1933; R.A. GORGON: *Business leadership in the large corporation*, University of California Press, Berkeley, 1961; J.K. GALBRAITH: *American capitalism — The concept of countervailing power*, 1952; J. BURNHAM: *The managerial revolution*, Penguin Books, 1945, en vele anderen hebben het „separation of ownership and control"-thema ontwikkeld. Voor kritiek op deze interpretatie, zie o.a. A.A. ALCHIAN: „Corporate management and property rights", in G.H. MANNE (ed.): *Government policy and the regulation of corporate securities*, Public Affairs Press,

Washington, 1965; O.E. WILLIAMSON: *Corporate control and business behavior*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1970; G. TULLOCK: „The new theory of the corporation", in E. STREISSLER (ed.): *Roads to freedom*, Routledge & Kegan Paul, London, 1969, blz. 287-307; i.v.m. politieke partijen is er uiteraard de klassieke studie van Roberto MICHELS.

[47] J.M. BUCHANAN & G.F. THIRLBY (eds.): *L.S.E. Essays on cost*, London School of Economics and Political Science, London, 1973. Zie o.a. de inleiding van BUCHANAN; J.M. BUCHANAN: *Cost and choice*, Markham Pub. Co., Chicago, 1969.

[48] De zogenaamde COASE-DEMSETZ benadering.

[49] De meeste van de relevante gegevens worden niet gemeten maar geschat.

[50] R. COASE: „The federal communications commission", *J. of Law and Economics*, II, 1959, blz. 27.

[51] O.a. L. MISES: *Human action, op. cit.*, blz. 630: „Servile labor disappeared because it could not stand the competition of free labor". Voor een andere visie, zie R.W. FOGEL & S.L. ENGERMAN (eds.): *The reinterpretation of American history*, 1971.

[52] ROTHBARD: *For a new liberty, op. cit.*, blz. 271, blz. 274: „...the cost and technology argument overlooks the vital fact that if air pollution is allowed to proceed with impunity, there continues to be no economic incentive to develop a technology that will not pollute. On the contrary, the incentive would continue to cut, as it has for a century, precisely the other way".

[53] Zo zag o.a. MARX de mensen rondom hem. Ik ben er nog altijd niet van overtuigd dat Marx een goed waarnemer van *mensen* was.

[54] MISES: *Human action, op. cit.*, blz. 646; vooral F.A. HAYEK: „Individualism: true and false", in HAYEK: *Individualism and economic order, op. cit.*; cf. ook F. VAN DUN: „Rational fools and rational men", *Contactgroep Recht en Sociale Wetenschappen*, Werkdocument 8, Rijksuniversiteit Gent, 1978.

[55] A.J. NOCK: *Our enemy the state*, Caxton Pub., Caldwell, Idaho, 1946; M. TAYLOR: *Anarchy and cooperation*, John Wiley, New York, 1976, blz. 129-142.

[56] T.C. SCHELLING: *The strategy of conflict*, Harvard U.P., Cambridge, 1960; D. LEWIS: *Convention*, Harvard U.P., Cambridge, 1969.

[57] M. TAYLOR: *Anarchy and cooperation, op. cit.*

[58] F. VAN DUN: „Collective action, human nature, and the possibility of anarchy". *Philosophica*, XXI, 1978 (in druk).

[59] M. OLSON, Jr.: *The Logic of collective action*. Harvard U.P., Cambridge, 1971². In de Appendix (1971) schrijft OLSON dat „efficient government demands many jurisdictions and levels of government" (p. 172), maar hij stelt zich niet de vraag welke problemen rijzen wanneer de relevante efficiëntie-criteria jurisdicties vergen die over de nationale grenzen heen grijpen. Indien in dit geval verdragrechtelijke oplossingen tussen soevereine partners (staten) of regelingen van internationaal privaat recht zouden volstaan, waarom dan ook niet binnen de historisch-toevallige grenzen van de staten? Het zou interessant zijn HAYEK's voorstellen i.v.m. de vrije keuze van betaalmiddelen te veralgemenen voor andere zogezegd essentiële overheidstaken — m.a.w. het zou interessant zijn na te gaan in hoeverre het *territoriaal* machtsmonopolie van de staten werkelijk noodzakelijk is (HAYEK: „Choice in currency: a way to stop inflation", in HAYEK: *New studies, op. cit.*, p. 248; Idem: *Denationalisation of money*. Institute of Economic Affairs, London, 1976).

[60] TOCQUEVILLE heeft, in zijn *De la démocratie en Amérique*, reeds gewezen op de informatie-kosten in een egalitaire samenleving. Zie o.a. ook J.R. LUCAS: *Democracy and participation*. Pelican Books, 1976, p. 203.

[61] Renzo SERENO: *The rulers: the theory of the ruling class*. Harper & Row, New York, 1968, vat beide typen onder één naam: „the rulers". Het is inderdaad vaak moeilijk uit te maken in hoeverre een bewindsman een „leider" of een „heerser" is, maar deze empirische moeilijkheid vermindert geenszins de conceptuele verschillen tussen de twee.

[62] A.A. ALCHIAN & H. DEMSETZ: „Production, information costs and economic organisation", *American Economic Review* 62, 1972, 777-795. D. WITTMAN: „Prior regulation vs. post liability: the choice between input and output monitoring", *J. of Legal Studies*, VI, 1977; cf. ook R.A. POSNER: *Economic analysis of law, op. cit.*, blz. 277: „The choice between prevention and liability as methods of optimizing dangerous activity is analogous to the choice between the firm and the market as methods of organizing production". Input-controle kan op de markt geleverd worden door consumenten- en producentenverenigingen, door „quality-controllers" enz., die in samenwerking met de gewone rechtbanken voldoende effectief kunnen zijn om reglementering te vervangen, en die bovendien, anders dan de bureaucratische controleurs, onder actuele of potentiële competitieve druk staan.

[63] A. BAJT: „Property rights in the means of production and capital in socialist economies", *J. of Law and Economics*, XI, 1968, blz. 1-4; L. SIRC: „Problems of economic responsibility and initiative re-emerging in Eastern Europe", in *Towards Liberty*, I, Institute for Human Studies, Menlo Park, California, 1972. Cf. ook H. LEPAGE: *Autogestion et capitalisme*, Masson, Paris, 1978.